

The Greek Review of Social Research

Vol 88 (1995)

88

**Κοινωνικά δίκτυα στον αστικό χώρο:
κοινωνικότητα, αλληλοβοήθεια, εργασία (Έρευνα
του ΕΚΚΕ)**

*Α. Μαράτου-Αλιπράντη, Β. Παπλιάκου, Α.
Χατζηγιάννη*

doi: [10.12681/grsr.684](https://doi.org/10.12681/grsr.684)

Copyright © 1995, Α. Μαράτου-Αλιπράντη, Β. Παπλιάκου, Α.
Χατζηγιάννη

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Μαράτου-Αλιπράντη Α., Παπλιάκου Β., & Χατζηγιάννη Α. (1995). Κοινωνικά δίκτυα στον αστικό χώρο: κοινωνικότητα, αλληλοβοήθεια, εργασία (Έρευνα του ΕΚΚΕ). *The Greek Review of Social Research*, 88, 172–211. <https://doi.org/10.12681/grsr.684>

Α. Μαράτου-Αλιπράντη*
Β. Παπλιάκου*
Α. Χατζηγιάννη*

ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΔΙΚΤΥΑ ΣΤΟΝ ΑΣΤΙΚΟ ΧΩΡΟ:
Κοινωνικότητα, αλληλοβοήθεια, εργασία**
(Έρευνα του ΕΚΚΕ)

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο όρος «δίκτυα» ή «κοινωνικά δίκτυα» χρησιμοποιείται σήμερα όλο και περισσότερο από τους κοινωνιολόγους για την περιγραφή και την ερμηνεία πολλών και διαφορετικών όψεων της κοινωνικής πραγματικότητας, όπως η συγγένεια, η εξουσία, η επικοινωνία, η κοινωνικότητα των ατόμων, οι ανταλλαγές στην καθημερινή ζωή, η λειτουργία της αγοράς, η εξεύρεση εργασίας, οι οργανώσεις, οι τοπικές αστικές ή αγροτικές κοινότητες, κ.λπ. (Lin, Mardsen, 1982).

Η διερεύνηση των κοινωνικών δικτύων ξεκινάει στην κοινωνιολογία από τη δεκαετία του '40 για να αναπτυχθεί ουσιαστικά μετά το '60 ως μία δομική ανάλυση, η οποία θεωρεί ως δεδομένο ότι οι συμπεριφορές και οι απόψεις που εκφράζουν τα άτομα εξαρτώνται από τις δομές μέσα στις οποίες είναι ενσωματωμένα. Αντίθετα από εκείνους οι οποίοι αναλύουν τις κοινωνικές δομές και την κοινωνική πραγματικότητα χρησιμοποιώντας μόνο κατηγοριοποιήσεις (π.χ., νέοι,

---

* Ερευνήτριες ΕΚΚΕ.

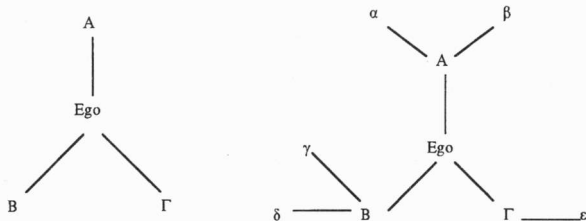
** Η συγγραφή του άρθρου αυτού πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια του ελληνογαλλικού προγράμματος συνεργασίας PLATON, με θέμα *Η ανάλυση των κοινωνικών δικτύων*, μεταξύ του ΕΚΚΕ και του CNRS (LASMAS/Institut du Longitudinal). Θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε τους Alain Degenne και Lise Mounier για την πολύτιμη συμβολή τους τόσο στη θεωρητική επεξεργασία όσο και στη μεθοδολογία του παρόντος άρθρου.

γυναίκες, φτωχοί,...), όσοι αναλύουν τα κοινωνικά δίκτυα προσπαθούν να μελετήσουν τις σχέσεις που συνδέουν τα άτομα ή τις ομάδες μεταξύ τους, εξετάζοντας με τον τρόπο αυτό αν οι συγκεκριμένες κατηγοριοποιήσεις έχουν κάποιο νόημα, και αυτό διότι τα άτομα ανήκουν σε κατηγορίες αλλά και σε δίκτυα, ενώ οι κατηγορίες δεν είναι παρά η αντανάκλαση των δομικών σχέσεων που ενώνουν τα άτομα (Degenne, Fors 1994).

Στη μελέτη ενός δικτύου, αντικείμενο δεν είναι, λοιπόν, ούτε το άτομο, ούτε το νοικοκυριό, ούτε a priori κατηγοριοποιήσεις, αλλά οι σχέσεις ανάμεσα στις παρατηρούμενες μονάδες. Μπορούμε, παρόλα αυτά, ή να ξεκινήσουμε από ένα άτομο και να διερευνήσουμε τις σχέσεις του με άλλα άτομα, ή να ξεκινήσουμε από ένα σύνολο σχέσεων επιλεγμένων σε σχέση με το πλαίσιο που επιθυμούμε να μελετήσουμε, χωρίς να δώσουμε προτεραιότητα σε ένα κεντρικό πρόσωπο. Στην πρώτη περίπτωση μιλάμε για τα «προσωπικά» κοινωνικά δίκτυα σχέσεων (ego networks), των οποίων οι εφαρμογές είναι περισσότερο διαδεδομένες και βοηθούν στην κατανόηση της λειτουργίας των σχέσεων ανάμεσα στις επιμέρους κοινωνικές δομές (Wellman, Berkowitz, 1988). Στη δεύτερη περίπτωση μιλάμε για «πλήρη» (κλειστά) δίκτυα (whole networks), όπως για παράδειγμα το σύνολο των κοινωνικών σχέσεων μεταξύ των μελών μιας οργάνωσης, μιας επιχείρησης, μιας αγροτικής κοινότητας κ.λπ. (Lazega, 1992, 1994). Η γραφική απεικόνιση των προσωπικών κοινωνικών δικτύων μπορεί να έχει είτε το σχήμα ενός άστρου είτε πολύ πιο πολύπλοκο σχήμα ανάλογα με το είδος των σχέσεων που μελετώνται (Σχήμα 1).

Στην πρώτη περίπτωση εντάσσονται οι έρευνες που διερευνούν την κοινωνικότητα των ατόμων και τα κοινωνικά τους δίκτυα, που ασχολούνται δηλαδή με τη μελέτη των μορφών και των τύπων

ΣΧΗΜΑ 1
Τύποι κοινωνικών δικτύων

κοινωνικότητας, τους κοινωνικο-δημογραφικούς παράγοντες που επηρεάζουν την κοινωνικότητα των ατόμων, καθώς και την επίδραση της κοινωνικότητας και των κοινωνικών δικτύων στους άλλους τομείς της κοινωνικής τους ζωής, όπως είναι η επαγγελματική τους αποκατάσταση (Fors , 1991, 1993 Granowetter, 1973). Οι έρευνες αυτές επιτρέπουν επίσης τον εντοπισμό των «κοινωνικών κύκλων» στους οποίους ανήκουν τα άτομα ενός κοινωνικού σχηματισμού (Degenne, 1986).

Τα κοινωνικά δίκτυα των ατόμων μπορούν όμως να μελετηθούν όχι μόνο ως δείκτες της κοινωνικότητάς τους, αλλά και ως «κοινωνικό κεφάλαιο» (social capital) των ατόμων. Τον όρο «κοινωνικό κεφάλαιο» χρησιμοποίησε πρόσφατα ο P. Bourdieu (1990) ως συμπλήρωμα προς το «οικονομικό», το «πολιτισμικό» αλλά και το «ανθρώπινο» κεφάλαιο (το οποίο αντιπροσωπεύει το σύνολο των χαρακτηριστικών του ατόμου, δηλαδή το επίπεδο εκπαίδευσης, εξειδίκευσης κ.λπ.). Το κοινωνικό κεφάλαιο κάθε ατόμου αποτελείται από το σύνολο των κοινωνικών του σχέσεων υπαρκτών ή δυνητικών, και, αναλογικά προς το οικονομικό κεφάλαιο, μπορεί κανείς να το συσσωρεύσει, να το διαχειριστεί ή να το μετατρέψει σε άλλου είδους κεφάλαιο ή ακόμη και να το χρησιμοποιήσει ώστε να του αποφέρει «εισόδημα».

Μία από τις σημαντικότερες διαστάσεις της έννοιας του κοινωνικού κεφαλαίου είναι αυτή του αριθμού των σχέσεων ενός ατόμου: θα λέγαμε ότι, αναλογικά προς το οικονομικό κεφάλαιο, όσο περισσότερες κοινωνικές σχέσεις έχει κανείς τόσο καλύτερη είναι η κατάστασή του, γιατί μπορεί να χρησιμοποιήσει προς όφελός του μεγαλύτερο αριθμό σχέσεων και να έχει περισσότερη υποστήριξη.

Αν χρησιμοποιούμε τον όρο αυτόν του κοινωνικού κεφαλαίου, είναι γιατί δεν έχει προσδιοριστεί με ακρίβεια μέχρι σήμερα η «προσφορά» των σχέσεων, οικογενειακών και ευρύτερα κοινωνικών, στο άτομο. Γνωρίζουμε από αποτελέσματα εμπειρικών ερευνών ότι η κάθε είδους βοήθεια που προσφέρει, για παράδειγμα, η οικογένεια στα μέλη της είναι σημαντικότητα, και καλύπτει τομείς που ξεκινούν από τη βοήθεια στην καθημερινή ζωή (π.χ., φύλαξη παιδιών), την οικονομική βοήθεια στο γάμο των παιδιών, και φτάνει μέχρι τη βοήθεια για την επαγγελματική αποκατάσταση των νέων. Το άτομο βέβαια μπορεί να έχει και άλλες πηγές βοήθειας τους γείτονες, τους φίλους ή τους γνωστούς ή να συνδυάζει τις διάφορες πηγές βοήθειας και να τις χρησιμοποιεί ανάλογα με την περίπτωση ή τον τομέα στον οποίο χρειάζεται βοήθεια.

Η ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΔΙΚΤΥΩΝ

Η εμπειρική διερεύνηση των κοινωνικών δικτύων καλύπτει ένα ευρύ φάσμα ερευνών οι οποίες αφορούν πολλές και διαφορετικές όψεις της κοινωνικής πραγματικότητας. Στα πλαίσια του παρόντος άρθρου, θα αναφερθούμε σε δύο μόνο κλασικές προσεγγίσεις οι οποίες αναφέρονται η μεν πρώτη στην οικογένεια και την κοινωνικότητα των μελών της, η δε δεύτερη στην εξεύρεση εργασίας. Πριν τις παρουσιάσουμε όμως συνοπτικά θα αναφερθούμε στη σημασία της έννοιας του ρόλου για τη μελέτη των προσωπικών κοινωνικών δικτύων που θα εξετάσουμε στη συνέχεια.

Για τη μελέτη των προσωπικών κοινωνικών δικτύων, ιδιαίτερα σημαντική είναι και η χρήση της έννοιας του ρόλου. Πράγματι, η λεπτομερής παρατήρηση και καταγραφή των ρόλων κάθε ατόμου που συμμετέχει σε ένα δίκτυο επιτρέπει την κατηγοριοποίηση όλων των παρατηρουμένων σχέσεων μεταξύ των μελών που συμμετέχουν στο δίκτυο. Στο πλαίσιο της οικογενειακής ομάδας, για παράδειγμα, η μελέτη του ρόλου κάθε μέλους μάς αποκαλύπτει την πολλαπλότητα και πολυπλοκότητα των καταστάσεων. Ο ρόλος είναι μία αφαιρετική έννοια, η θεμελίωση της οποίας όμως στηρίζεται σε έναν ορισμένο αριθμό συγκεκριμένων σχέσεων.

Σε ένα από τα κλασικά κείμενα σχετικά με τα κοινωνικά δίκτυα, η Elisabeth Bott (1957) μελετάει συγκεκριμένα πώς διαφοροποιούνται οι συζυγικοί ρόλοι σε 20 οικογένειες του Λονδίνου. Η πρωτοτυπία της μελέτης αυτής έγκειται στο ότι θεώρησε την οικογενειακή ομάδα ως ένα σύστημα σχέσεων, το οποίο περιλαμβάνει σχέσεις μεταξύ των μελών του και σχέσεις με το περιβάλλον, και στο ότι προσπάθησε να αποκαλύψει τη σχέση μεταξύ των δύο αυτών επιπέδων. Η υπόθεση εργασίας που κάνει είναι ότι η μορφή των συζυγικών ρόλων μεταβάλλεται ανάλογα με την πυκνότητα του κοινωνικού δικτύου της οικογένειας.

Η E. Bott κάνει λοιπόν την εξής υπόθεση: οι οικογένειες που έχουν μείνει για μεγάλο χρονικό διάστημα στο ίδιο μέρος, και ακόμη περισσότερο όσες δεν έχουν ποτέ μετακινηθεί, έχουν ένα δίκτυο πολύ πυκνό, στο οποίο οι σχέσεις συγγένειας κατέχουν μία πολύ σημαντική θέση. Εξαιτίας του γεγονότος ότι οι σύζυγοι μπορούν να συνεχίσουν να διατηρούν μετά το γάμο τους τις φιλικές σχέσεις που είχαν πριν το γάμο, δεν επιζητούν να βρουν μέσα στο πλαίσιο της συζυγικής ζωής τόση ηθική υποστήριξη όση αυτοί που δεν έχουν τίποτε άλλο. Η σύζυγος μπορεί να βρει στο περιβάλλον της τη βοήθεια που της

χρειάζεται για τις οικιακές εργασίες και τη φροντίδα των παιδιών, με αποτέλεσμα οι οικιακοί ρόλοι των δύο συζύγων να είναι τελείως διαφοροποιημένοι.

Αντίθετα, εάν το ζευγάρι εγκατέλειψε τον τόπο καταγωγής του και άρα και οι δύο σύζυγοι άλλαξαν τόπο διαμονής, το δίκτυο της οικογένειας δεν είναι πολύ πυκνό. Οι δύο σύζυγοι προτιμούν να παρουσιάζουν προς τους έξω ένα κοινό μέτωπο, καλλιεργούν κοινές κοινωνικές σχέσεις με τους άλλους, ενώ οι συζυγικοί ρόλοι αντιστοιχούν σε έναν ισότιμο διαχωρισμό των δραστηριοτήτων μέσα στο σπίτι. Σχηματικά οι υποθέσεις της E. Bott μπορούν να παρουσιαστούν ως εξής (Σχήμα 2):

ΣΧΗΜΑ 2

Κοινωνικότητα και συζυγικοί ρόλοι

Μία άλλη κλασική μελέτη είναι αυτή του M. Granovetter (1973, 1974), η οποία αναφέρεται στη λειτουργία των κοινωνικών δικτύων στο χώρο της εργασίας. Ο συγγραφέας αναλύοντας τα κοινωνικά δίκτυα στο χώρο αυτό περιέγραψε τη «δύναμη των ασθενών σχέσεων» σε θέματα εξεύρεσης εργασίας. Όπως γνωρίζουμε, οι κοινωνικές σχέσεις αποτελούν τους διαύλους διαμέσου των οποίων κυκλοφορούν οι πληροφορίες. Ο Granovetter υποστήριξε, λοιπόν, ότι όσο το δίκτυο

ενός ατόμου αποτελείται από άτομα του στενού του περιβάλλοντος τα οποία συνδέονται με ισχυρούς δεσμούς, τόσο το δίκτυο αυτό τείνει να αποτελεί ένα κλειστό κύκλωμα, στο εσωτερικό του οποίου οι πληροφορίες που κυκλοφορούν γίνονται γνωστές σε όλους αλλά συγχρόνως είναι και περιορισμένες.

Αντίθετα, αν κάποιος χρειάζεται κάποιες πληροφορίες για την εξεύρεση εργασίας, οι «ασθενείς» σχέσεις (σχέσεις απλής γνωριμίας, φιλικές όχι απαραίτητα στενές σχέσεις, σχέσεις γειτονίας κ.λπ.) φαίνεται να είναι περισσότερο αποτελεσματικές από τις «ισχυρές», στο μέτρο που επιτρέπουν να βγει κανείς από το κλειστό περιβάλλον μέσα στο οποίο κινείται και να αποκτήσει πρόσβαση σε πληροφορίες μέσα από την επαφή του με άλλα περιβάλλοντα. Συνεπώς, οι «ισχυρές» (π.χ. οικογενειακές) σχέσεις είναι λιγότερο σημαντικές στην εξεύρεση εργασίας απ' ό,τι οι πιο «ασθενείς», φιλικές ή άλλες σχέσεις.

Βασιζόμενοι σε αυτές τις δύο «κλασικές» μελέτες, οι οποίες αποτέλεσαν το ερέθισμα για αντίστοιχες εργασίες και σε άλλες χώρες, προσπαθήσαμε να κάνουμε μία πρώτη διερεύνηση των ίδιων θεματικών ενοτήτων (κοινωνικότητα, αλληλοβοήθεια, εξεύρεση εργασίας) στον ελληνικό χώρο.

ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΔΙΚΤΥΑ ΣΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΑΣΤΙΚΟ ΧΩΡΟ: ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ

Τα θέματα των κοινωνικών δικτύων ελάχιστα έχουν διερευνηθεί από τους κοινωνικούς επιστήμονες στη χώρα μας, με εξαίρεση κάποιες ανθρωπολογικές μελέτες (Πετρονάτη, 1995). Οι αναφορές που γίνονται στα θέματα αυτά είναι αποσπασματικές και αφορούν ορισμένες μόνο πλευρές της κοινωνικής πραγματικότητας, όπως η αλληλοβοήθεια μεταξύ συγγενών κατά την εσωτερική μετανάστευση (Kayser, 1968, 1971), η λειτουργία κάποιων συγγενικών δικτύων μεταξύ πόλης και χωριού (Ζακοπούλου, 1986), η κοινωνική ζωή και η κοινωνικότητα των ηλικιωμένων σε κάποιες περιοχές της Πρωτεύουσας (Τσαούσης, Χατζηγιάννη, 1990), κ.λπ..

Για τη διερεύνηση της λειτουργίας των κοινωνικών δικτύων στην καθημερινή ζωή του ατόμου, και πιο συγκεκριμένα για την επισήμανση του βαθμού επίδρασης των δικτύων του αυτών τόσο στην κοινωνικότητά του, όσο και στο είδος της βοήθειας και των παροχών τις οποίες δέχεται το άτομο μέσω των δικτύων του, χρησιμοποιήσαμε τα δεδομένα της έρευνας *Επιτόπιες αναλύσεις της κοινωνικής αλλαγής στον*

Πειραιά, η οποία πραγματοποιήθηκε από το ΕΚΚΕ το 1988 (Guilbot κ.ά., 1990 Αλιπράντη, Παπλιάκου, 1994).

Όπως είναι ευρύτατα γνωστό, οι δευτερογενείς αναλύσεις έχουν πλεονεκτήματα αλλά και μειονεκτήματα. Στη δική μας περίπτωση, βασικό πλεονέκτημα είναι το μεγάλο μέγεθος του δείγματος (800 ερωτώμενοι), που μας επέτρεψε αφ' ενός μεν να εντοπίσουμε τις διαφορετικές στάσεις και συμπεριφορές, αλλά και να σχηματίσουμε αφ' ετέρου μια εικόνα για τις ιδιαιτερότητες των επιμέρους ομάδων του πληθυσμού μας (π.χ. εσωτερικοί μετανάστες, άνδρες, γυναίκες κ.λπ.). Ας επισημανθεί, ωστόσο, ότι τα στοιχεία της έρευνας αυτής δεν έχουν συλλεγεί με τρόπο ώστε να είναι εφικτή η επεξεργασία τους με τις συγκεκριμένες στατιστικές μεθόδους που χρησιμοποιούνται διεθνώς για την ανάλυση και τον εντοπισμό των κοινωνικών δικτύων (Degenne-Fors, 1994 Burt, Minor, 1983 Burt, 1992), γι' αυτό και περιοριστήκαμε στις κλασικές μεθόδους ανάλυσης.

Το δείγμα της έρευνας αυτής αποτελείται από 800 άτομα (άνδρες και γυναίκες) επιλεγμένα από δύο συνοικίες του κεντρικού Πειραιά (Καστέλλα και Καμίνια) και από δύο δήμους της περιφέρειάς του, τη Δραπετσώνα και το Πέραμα. Οι ερωτώμενοι ήταν 20-59 χρόνων, ενώ βασική προϋπόθεση για την επιλογή τους ήταν να υπάρξει(ουν) παιδί(ά) στο νοικοκυριό. Στα πλαίσια του άρθρου αυτού περιορίσαμε το δείγμα μας μόνο στα ζευγάρια με παιδί(ά) δεν περιλήφθηκαν, δηλαδή, οι 34 περιπτώσεις ανδρών και γυναικών που ζούσαν μόνοι με παιδί(ά).

Για τη διερεύνηση της επίδρασης των κοινωνικών δικτύων στην καθημερινή ζωή, την κοινωνικότητα και την εργασία, χρησιμοποιήσαμε μεταβλητές που αναφέρονται στις εξής ενότητες του ερωτηματολογίου της έρευνας:

1. προέλευση, γεωγραφική κινητικότητα και εγκατάσταση στον αστικό χώρο των ερωτώμενων και των συζύγων τους,
2. κοινωνικές σχέσεις στο επίπεδο της συνοικίας και δραστηριότητες κατά τον ελεύθερο χρόνο,
3. οικογενειακές σχέσεις, μορφές βοήθειας και συμπαράσταση στην καθημερινή ζωή,
4. επαγγελματική απασχόληση και τρόπος εξεύρεσης εργασίας.

ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Βασίζομενοι στην προβληματική που παρουσιάστηκε σχετικά με τη μελέτη των κοινωνικών δικτύων, διατυπώσαμε ορισμένες υποθέσεις

καθώς και μία σειρά ερωτημάτων στα οποία θα προσπαθήσουμε να δώσουμε απαντήσεις στα πλαίσια του άρθρου αυτού. Οι υποθέσεις και τα ερωτήματά μας έχουν ως εξής:

- 1) Με ποιον τρόπο και σε ποιο βαθμό η εσωτερική μετανάστευση επηρεάζει την κοινωνικότητα των ατόμων και την κατανομή των συζυγικών ρόλων.
- 2) Σε ποιο βαθμό και με ποιον τρόπο η περισσότερο ή η λιγότερο έντονη παρουσία κοινωνικών δικτύων επηρεάζει την κατανομή των συζυγικών ρόλων στο εσωτερικό του ζευγαριού.
- 3) Ποια είναι η σχέση που συνδέει την κοινωνικότητα γενικά και τις διαφορετικές εκδηλώσεις της ειδικότερα με την ύπαρξη και λειτουργία των διαφόρων κοινωνικών δικτύων.
- 4) Ποιες είναι οι πηγές και ποια η σημασία της βοήθειας που προσφέρεται στα άτομα από οικογενειακά και άλλα δίκτυα στην καθημερινή τους ζωή αλλά και τις δύσκολες στιγμές.
- 5) Σε ποιο βαθμό τα άτομα βοηθούνται στην εξεύρεση εργασίας από τα κοινωνικά τους δίκτυα.

I. ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΔΙΚΤΥΑ ΚΑΙ ΤΡΟΠΟΣ ΖΩΗΣ

Το γεγονός ότι στη χώρα μας ο αστικός πληθυσμός τις τελευταίες μόνο δεκαετίες αυξήθηκε ραγδαία, και ότι μέχρι τις πρώτες δεκαετίες μετά τον πόλεμο ο μεγάλος όγκος του πληθυσμού ζούσε σε αγροτικές περιοχές απασχολούμενος με αγροτικά επαγγέλματα, είχε ως αποτέλεσμα τη διατήρηση μέχρι πρόσφατα τρόπων ζωής και προτύπων συμπεριφοράς τα οποία χαρακτηρίζονταν από μία «αγροτική» κοινωνικότητα, στοιχεία της οποίας ήταν οι ισχυρές σχέσεις αλληλογνωριμίας και αλληλοβοήθειας στο εσωτερικό της κοινότητας, οι ισχυροί συγγενικοί δεσμοί, αλλά και η ύπαρξη και λειτουργία άλλων δικτύων με μεγάλη δύναμη σε επιμέρους τομείς, όπως τα πελατειακά δίκτυα (Μουζέλης, 1978 Τσουκαλάς, 1985 Δαμιανάκος, 1987).

Η μαζική και με έντονους ρυθμούς εσωτερική μετανάστευση, κυρίως μετά το 1960, άλλαξε τα δεδομένα και, μέσα από τις αλλαγές στους τρόπους ζωής και τις κοινωνικές δομές, επηρέασε και την κοινωνικότητα. Οι γνώσεις μας όμως για το εύρος των αλλαγών, όπως και για τα στοιχεία εκείνα της κοινωνικής ζωής που διατηρούνται ή που άλλαξαν λιγότερο είναι περιορισμένες.

Α. Εγκατάσταση στον αστικό χώρο και κοινωνικά δίκτυα

Η εσωτερική μετανάστευση των τελευταίων δεκαετιών και η εγκατάσταση των εσωτερικών μεταναστών στα αστικά κέντρα και κυρίως στην περιοχή της Πρωτεύουσας υπήρξε, όπως ήδη αναφέραμε, ένα σημαντικότερο κοινωνικό φαινόμενο (Πετράκος, Κοτζαμάνης, 1994 Παπαδάκης, 1994). Θα προσπαθήσουμε εδώ, βάσει των στοιχείων που διαθέτουμε, να δούμε ποιες ήταν οι επιπτώσεις του μαζικού αυτού φαινομένου στην κοινωνική ζωή και την κοινωνικότητα γενικότερα των ατόμων. Για το λόγο αυτό θα συγκρίνουμε τις απόψεις, τις στάσεις και τις πρακτικές των εσωτερικών μεταναστών με αυτές των ερωτώμενων οι οποίοι έχουν μεγαλώσει στην περιοχή της Πρωτεύουσας.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Λόγοι εγκατάστασης του ερωτώμενου στην περιοχή κατοικίας του σε σχέση με τον τόπο καταγωγής του (% στη στήλη)

Λόγοι εγκατάστασης	Περιοχή προέλευσης					
	Περιοχή Πρωτεύουσας		Άλλο μέρος (επαρχία)		Σύνολο	
	N=	%	N=	%	N=	%
Ζούσαν οι γονείς	250	57,3	16	4,9	266	34,7
Υπήρχαν συγγενείς στη συνοικία	10	2,3	59	17,9	69	9,0
Χαμηλά ενοίκια	4	0,9	5	1,5	9	1,2
Ωραία συνοικία	12	2,7	7	2,1	19	2,5
Τυχαία	22	5,0	44	13,3	66	8,6
Ζούσε ο/η σύζυγος	54	12,5	90	27,3	144	18,9
Αγόρασαν οικόπεδο	9	2,1	12	3,6	21	2,7
Κοντά στην εργασία	25	5,7	61	18,5	86	11,2
Η οικογένεια διέθεσε σπίτι	50	11,5	36	10,9	86	11,2
Σύνολο	436	100,0	330	100,0	766	100,0

Στις περιοχές της έρευνάς μας οι καταγόμενοι από την περιοχή της Πρωτεύουσας αντιπροσωπεύουν το 57% των ερωτηθέντων, ενώ οι εσωτερικοί μετανάστες το 43%. Όταν εξετάζουμε τους λόγους που ώθησαν τους ερωτώμενους, εσωτερικούς μετανάστες και μη, στην επιλογή του τόπου κατοικίας τους, βλέπουμε ότι ένα μεγάλο ποσοστό και των εσωτερικών μεταναστών, αλλά και όσων γεννήθηκαν στην περιοχή της Πρωτεύουσας, εγκαταστάθηκαν στο συγκεκριμένο μέρος για μια σειρά λόγους που έχουν σχέση με την οικογένεια (εκεί ζούσαν οι γονείς ή ο/η σύζυγος ή άλλοι συγγενείς, η οικογένεια

τους παραχώρησε κάποιο σπίτι) (Πίνακας 1). Το γεγονός αυτό συνδέεται με τις σχέσεις που διατηρούν με τους συγγενείς, τη συχνότητα επαφής μαζί τους και την κοινωνικότητά τους γενικότερα, η οποία, όπως θα δούμε στη συνέχεια, είναι σε μεγάλο βαθμό στραμμένη προς την οικογένεια.

Ειδικότερα για τους εσωτερικούς μετανάστες, η εγκατάσταση κοντά σε συγγενείς συνδέεται πιθανότατα και με το γεγονός ότι ένα μεγάλο ποσοστό από αυτούς βοηθήθηκε από συγγενείς κατά την άφιξή του και εγκατάστασή του στην Αθήνα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Πρόσωπα τα οποία βοήθησαν τους ερωτώμενους, εσωτερικούς μετανάστες, κατά την άφιξή τους στην περιοχή της Πρωτεύουσας σε σχέση με το πώς μετανάστευσαν (% στη γραμμή)

Πώς ήλθε στην Πρωτεύουσα	Ποιος βοήθησε τον ερωτώμενο													
	Κανένας		Γονείς		Αδελφός		Άλλοι συγγενείς		Συμπατριώτης		Φίλος-η		Σύνολο	
	N=	%	N=	%	N=	%	N=	%	N=	%	N=	%	N=	%
Μόνος-η	65	37,1	1	0,6	48	27,4	57	32,6	2	1,1	2	1,1	175	70,9
Με τον/την σύζυγο	41	56,9	3	4,2	8	11,1	20	27,8	-				72	29,1
Σύνολο	106	42,9	4	1,6	56	22,7	77	31,2	2	0,8	2	0,8	247	100,0

Παρατηρούμε στον παραπάνω πίνακα ότι, από αυτούς που βοηθήθηκαν κατά την άφιξή τους στην περιοχή της Πρωτεύουσας (57,1% του συνόλου των εσωτερικών μεταναστών), το 97,2% βοηθήθηκε από συγγενικά πρόσωπα (Πίνακας 2). Αλλά για τη βοήθεια από την οικογένεια και τους συγγενείς γενικότερα θα μιλήσουμε στη συνέχεια.

B. Κοινωνικότητα με την οικογένεια

Η κοινωνική ζωή των ατόμων συνδέεται σε μεγάλο βαθμό με την οικογένεια, η οποία αποτελεί σημαντικό κεφάλαιο για την κοινωνικότητα και φαίνεται να καλύπτει το σημαντικότερο μέρος των κοινωνικών σχέσεων, όπως έχει φανεί από τα αποτελέσματα πολλών ερευνών διεθνώς (Fors 1991). Όπως φάνηκε και από τα αποτελέσματα της έρευνάς μας, οι ερωτώμενοι πραγματοποιούν πολλές δραστηριότητες στον ελεύθερο χρόνο τους με συγγενικά τους πρόσωπα. Θα διερευνήσουμε τώρα την κοινωνικότητα με την οικογένεια και

θα εξετάσουμε τη συχνότητα συναντήσεων των ερωτώμενων με τους γονείς και τα αδέρφια τους.

Όπως γνωρίζουμε, τόσο η γεωγραφική απόσταση του ζευγαριού από τις «οικογένειες προέλευσης» (γονείς και πεθερικά) όσο και η πρόσφατη εγκατάσταση σ' έναν νέο κοινωνικό χώρο αποτελούν βασικούς παράγοντες που προσδιορίζουν το χαρακτήρα της κοινωνικότητας και το ρυθμό των συναντήσεων ανάμεσα στα ενήλικα (παντρεμένα) παιδιά και τους γονείς τους.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

Τόπος διαμονής γονέων ή πεθερικών σε σχέση με αυτόν του ερωτώμενου ανάλογα με το φύλο (% στη στήλη)

Τόπος διαμονής γονέων/πεθερικών σε σχέση με αυτόν του ερωτώμενου	Φύλο ερωτώμενου					
	Άνδρες		Γυναίκες		Σύνολο	
	N=	%	N=	%	N=	%
Τουλάχιστον ο ένας μαζί ή σε χωριστές κατοικίες	110	30,2	108	26,9	218	28,5
Τουλάχιστον ένας στην ίδια γειτονιά ή περιοχή Πειραιά	133	36,5	161	40,0	294	38,4
Τουλάχιστον ένας στην περιοχή Αθήνας	15	4,1	23	5,7	38	5,0
Ένας ή δύο εκτός Αθηνών	70	19,2	49	12,3	119	15,5
Και οι δύο δεν ζουν	36	9,9	61	15,2	97	12,7
Σύνολο	364	100,0	402	100,0	766	100,0

Επειδή οι γονείς και τα πεθερικά των ερωτώμενων αποτελούν τους συγγενείς τους πρώτου βαθμού (εφόσον στην ανάλυσή μας περιλήφθηκαν μόνον τα νοικοκυριά με δύο συζύγους) και προκειμένου να έχουμε μια πιο σφαιρική εικόνα του τόπου διαμονής των δύο οικογενειών προέλευσης των συζύγων στον Πειραιά, διαμορφώσαμε μια σύνθετη μεταβλητή που αναφέρεται στον τόπο κατοικίας και των δύο οικογενειών (γονέων και πεθερικών) των ερωτώμενων.

Όπως φαίνεται στον Πίνακα 3, το ένα τρίτο περίπου (28,5%) των ερωτώμενων συγκατοικεί στο ίδιο σπίτι ή σε χωριστές κατοικίες του ίδιου ακινήτου με κάποια από τις δύο οικογένειες προέλευσης. Χαρακτηριστικό είναι επίσης ότι, από τους υπόλοιπους, ένα μεγάλο ποσοστό (38,4%) μένει κοντά με μια από τις δύο οικογένειες, δηλαδή είτε στην ίδια γειτονιά είτε στην περιοχή του Πειραιά. Αντίθετα, πολύ λίγοι είναι οι γονείς ή τα πεθερικά που ζουν σε άλλες περιοχές της περιφέρειας Πρωτεύουσας (5%). Τέλος, μόνον στο 15% των

περιπτώσεων η μία ή και οι δύο από τις οικογένειες προέλευσης μένουν εκτός Αθηνών.

Το γεγονός ότι ένα μεγάλο ποσοστό από τους κατοίκους των περιοχών της έρευνάς μας δεν απομακρύνθηκε από το άμεσο οικογενειακό περιβάλλον του, δηλαδή τους «δικούς του ανθρώπους» (εφόσον 60% μένει κοντά ή στην ίδια γειτονιά και 23% μένει σε άλλες περιοχές της Πρωτεύουσας), προδιαγράφει και τη συχνότητα των συναντήσεων.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

Τόπος κατοικίας γονέων ή πεθερικών σε σχέση με τη συχνότητα συναντήσεων (% στη γραμμή)

Τόπος κατοικίας γονέων ή πεθερικών	Συχνότητα συναντήσεων							
	Τουλάχιστον μία φορά την εβδομάδα		1-4 φορές το μήνα		1-2 φορές το χρόνο/σπάνια		Σύνολο	
	N=	%	N=	%	N=	%	N=	%
Τουλάχιστον ο ένας μένει κοντά*	385	97,2	8	2,0	3	0,8	396	59,2
Τουλάχιστον ο ένας στην περιοχή της Πρωτεύουσας**	82	53,2	61	39,6	11	7,2	154	23,0
Τουλάχιστον ο ένας ή και οι δύο μένουν εκτός Αθηνών	-	-	20	16,8	99	83,2	119	17,8
Σύνολο	467	69,8	89	13,3	113	16,9	669***	100,0

* Μαζί, ίδιο ακίνητο/χωριστή κατοικία, ίδια γειτονιά

** Περιοχές του Πειραιά και της Αθήνας

*** Σε 97 περιπτώσεις δεν ζουν γονείς και πεθερικά

Τα δεδομένα του Πίνακα 4 μας δείχνουν ότι στις περιπτώσεις που οι ερωτώμενοι κατοικούν κοντά σε κάποιον από τους γονείς ή τα πεθερικά (δηλαδή στο ίδιο σπίτι, στην ίδια γειτονιά του Πειραιά) στην πλειοψηφία τους (93%) συναντιούνται πολύ συχνά και οπωσδήποτε περισσότερο από μία φορά την εβδομάδα. Ωστόσο, οι συναντήσεις με τους γονείς γίνονται λιγότερο συχνές όταν αυτοί κατοικούν πιο «μακριά», δηλαδή σε περιοχές του Πειραιά και της Αθήνας. Πάντως, και σ'αυτές τις περιπτώσεις, πάνω από τους μισούς (53,2%) συναντούν τους γονείς ή τα πεθερικά τους τουλάχιστον μία φορά την εβδομάδα, ενώ 37% τους συναντά 1-4 φορές το μήνα. Τέλος, οι συναντήσεις περιορίζονται σημαντικά όταν οι γονείς ή και τα πεθερικά μένουν εκτός Αθηνών. Στις περιπτώσεις αυτές η

πλειοψηφία των ερωτώμενων (83,2%) τους βλέπει μόνον μία ή δύο φορές το χρόνο, δηλαδή σε γιορτές, σε σημαντικά οικογενειακά γεγονότα και σε διακοπές (Πίνακας 4).

Τι συμβαίνει όμως με τα αδέρφια; Με βάση τα δεδομένα μας, διαπιστώθηκε ότι οι περισσότεροι ερωτώμενοι έχουν αδέρφια (μόνο 4% δεν έχει): 46% έχει ένα-δύο αδέρφια και οι υπόλοιποι έχουν πάνω από δύο, ενώ οι περισσότεροι (70%) ζουν στην περιοχή της Πρωτεύουσας. Για τη διερεύνηση της συχνότητας των συναντήσεων ανάμεσα στα αδέρφια διαμορφώσαμε μια καινούργια μεταβλητή που αναφέρεται στο συνολικό αριθμό των αδελφών (2.035 αδέρφια).

Και εδώ διαπιστώνουμε ότι το επίπεδο των συναντήσεων κυμαίνεται σε πολύ υψηλά επίπεδα: όσοι μένουν κοντά έχουν πολύ συχνές συναντήσεις με τον αδελφό ή τα αδέρφια και 83% συναντιώνται περισσότερο από μία φορά την εβδομάδα. Η απομάκρυνση συντελεί και πάλι στη σχετική μείωση των συναντήσεων, εφόσον στις περιπτώσεις που οι αδελφοί ζουν σε άλλες περιοχές της Πρωτεύουσας μόνον οι μισοί βλέπονται πολύ συχνά (τουλάχιστον μία φορά την εβδομάδα), ενώ οι υπόλοιποι μισοί, μία έως τέσσερις φορές το μήνα. Για τα αδέρφια που κατοικούν εκτός Αθηνών οι συναντήσεις και εδώ, όπως και με τους γονείς, περιορίζονται σε μια-δυο φορές το χρόνο (Πίνακας 5).

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

Συχνότητα συναντήσεων με τουλάχιστον ένα από τα αδέρφια ανάλογα με τον τόπο κατοικίας (% στη γραμμή)

Απόσταση κατοικίας του-ων αδελφού-ών ερωτώμενου	Συχνότητα συναντήσεων του ερωτώμενου με τα αδέρφια του							
	Μία φορά την εβδομάδα		1 έως 4 φορές το μήνα		1-2 φορές το μήνα/σπάνια		Σύνολο	
	N=	%	N=	%	N=	%	N=	%
Μένουν πολύ κοντά*	361	83,2	61	14,1	12	2,8	434	21,3
Μένουν στην περιοχή της Πρωτεύουσας**	391	37,9	524	50,8	116	11,3	1031	50,7
Μένουν μακριά***	4	0,7	65	11,4	500	87,9	569	28,0
Σύνολο	756	37,1	650	32,0	628	30,9	2034	100,0

* Μαζί, ίδιο ακίνητο/χωριστή κατοικία, ίδια γειτονιά

** Περιοχές του Πειραιά και της Αθήνας

*** Σε εκτός Αθηνών περιοχές

Μέσα από τα δεδομένα μας φάνηκε, λοιπόν, η έντονη κοινωνικότητα με τα μέλη της οικογένειας ως αποτέλεσμα της ύπαρξης τοπικών οικογενειακών δικτύων.

Γ. Κοινωνικότητα και δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου

Στην ενότητα αυτή θα διερευνήσουμε την κοινωνικότητα των ερωτώμενων όπως αυτή εμφανίζεται μέσα από τις δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου. Θα δούμε επίσης αν, πώς και σε ποιο βαθμό το γεγονός της εσωτερικής μετανάστευσης επηρεάζει την κοινωνικότητα των ατόμων. Για την ενότητα αυτή θα χρησιμοποιήσουμε μεταβλητές που περιγράφουν την κοινωνικότητα και τις δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου των ερωτώμενων γενικά, αλλά και σε τοπικό επίπεδο (συνοικία), καθώς επίσης και τα συγκεκριμένα άτομα με τα οποία πραγματοποιούν τις δραστηριότητες αυτές.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6

Δραστηριότητες κατά τον ελεύθερο χρόνο ανάλογα με το φύλο των ερωτώμενων (% στη στήλη)

Δραστηριότητες κατά τον ελεύθερο χρόνο	Φύλο ερωτώμενου					
	Άνδρες		Γυναίκες		Σύνολο	
	N=	%	N=	%	N=	%
Καφενείο	70	21,8	—	—	70	11,6
Πολιτιστικές δραστηριότητες	32	10,0	53	18,7	85	14,1
Αθλητικές δραστηριότητες	61	19,0	19	6,7	80	13,2
Εκδρομές	50	15,6	57	20,1	107	17,7
Εστιατόρια-μπαρ	71	22,1	109	38,5	180	29,8
Σινεμά-θέατρο	9	2,8	19	6,7	28	4,6
Συνοικιακά συμβούλια/σύλλογοι	28	8,8	26	9,2	54	9,0
Σύνολο	321	100,0	283	100,0	604	100,0
	53,1		46,9			

Όπως φαίνεται στον Πίνακα 6, οι δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου διαφοροποιούνται ανάλογα με το φύλο του ερωτώμενου, το οποίο παίζει καθοριστικό ρόλο στις επιλογές του. Έτσι, οι άνδρες του δείγματος περνούν τον ελεύθερο χρόνο τους με εξόδους σε εστιατόρια ή μπαρ, στο καφενείο και σε αθλητικές δραστηριότητες. Οι γυναίκες στον ελεύθερο χρόνο τους, αν και πηγαίνουν σε εστιατόρια ή μπαρ συχνά, κάνουν εκδρομές και συμμετέχουν σε πολιτιστικές εκδηλώσεις σε μεγαλύτερο βαθμό.

ΠΙΝΑΚΑΣ 7

Με ποιον πραγματοποιούν οι ερωτώμενοι τις δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου τους ανάλογα με το φύλο (% στη στήλη)

Με ποιον	Φύλο ερωτώμενου					
	Άνδρες		Γυναίκες		Σύνολο	
	N=	%	N=	%	N=	%
Μόνος-μόνη	145	45,2	41	14,5	186	30,8
Με σύζυγο και συγγενείς	166	51,7	236	83,4	402	66,6
Με σύζυγο και φίλους	10	3,1	6	2,1	16	2,6
Σύνολο	321	100,0	283	100,0	604	100,0
	53,1		46,9			

ΠΙΝΑΚΑΣ 8

Με ποιον πραγματοποιούν οι ερωτώμενοι τις δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου τους, σε σχέση με το αν μετακινήθηκαν ή όχι από την επαρχία προς την Πρωτεύουσα (% στη γραμμή)

ΑΝΔΡΕΣ								
	Με ποιον πραγματοποιεί τις δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου							
	Μόνος ή με φίλους		Με τη σύζυγο		Με τους γονείς		Σύνολο	
	N=	%	N=	%	N=	%	N=	%
Δεν μετακινήθηκε	76	40,3	102	55,5	8	4,2	186	58,9
Μετακινήθηκε	68	52,3	60	46,2	2	1,5	130	41,1
Σύνολο	144	45,6	162	51,2	10	3,2	316	100,0
Από όσους μετακινήθηκαν:								
Μετακινήθηκε μόνος	44	50,0	43	48,9	1	1,1	88	67,7
Μετακινήθηκε με σύζυγο	10	76,9	3	23,1	—	—	13	10,1
Μετακινήθηκε με γονείς	14	48,3	14	48,3	1	3,4	29	22,3
ΓΥΝΑΙΚΕΣ								
	Με ποιον πραγματοποιεί τις δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου							
	Μόνη ή με φίλους		Με το σύζυγο		Με τους γονείς		Σύνολο	
	N=	%	N=	%	N=	%	N=	%
Δεν μετακινήθηκε	27	15,2	148	83,1	3	1,6	178	63,8
Μετακινήθηκε	14	13,9	84	83,2	3	2,9	101	36,2
Σύνολο	41	14,7	232	83,2	6	2,2	279	100,0
Από όσες μετακινήθηκαν:								
Μετακινήθηκε μόνη	8	19,0	33	78,6	1	2,4	42	41,5
Μετακινήθηκε με σύζυγο	3	10,0	26	86,7	1	3,3	30	29,7
Μετακινήθηκε με γονείς	3	10,3	25	86,2	1	3,4	29	28,7

Όπως είναι αναμενόμενο, οι γυναίκες του δείγματος πραγματοποιούν τις δραστηριότητες αυτές ως επί το πλείστον με το σύζυγό τους ή με άλλα συγγενικά πρόσωπα, σε αντίθεση με τους άνδρες που έχουν πολλές δραστηριότητες μόνοι τους ή με φίλους, φαινόμενο που συνδέεται με το είδος των δραστηριοτήτων (αθλητισμό ή καφένιο, για παράδειγμα) (Πίνακας 7), αλλά και με τα οικογενειακά πρότυπα και τις συντηρητικές αντιλήψεις για το ρόλο των γυναικών, και ιδιαίτερα των παντρεμένων, στα πλαίσια της ελληνικής κοινωνίας.

Διερευνώντας στη συνέχεια αν η εσωτερική μετανάστευση ή η μη μετακίνηση επηρεάζουν την κοινωνικότητα των ερωτώμενων, ανδρών και γυναικών, παρατηρούμε κατ'αρχήν διαφορές ως προς τον όγκο της κοινωνικότητας των γυναικών απέναντι σε αυτή των ανδρών. Όσοι άνδρες έχουν μετακινηθεί μαζί με τη σύζυγό τους βγαίνουν περισσότερο μόνοι ή με τους φίλους τους και όχι με τη σύζυγό τους, γεγονός το οποίο ίσως συνδέεται με τη διατήρηση των παραδοσιακών πολιτισμικών προτύπων του αγροτικού χώρου. Οι γυναίκες βγαίνουν το ίδιο συχνά μόνες ή με φίλους, είτε έχουν μετακινηθεί είτε όχι (Πίνακας 8).

Εξετάζοντας, όμως, μόνον όσες γυναίκες μετακινήθηκαν, βλέπουμε ότι οι πιθανότητες να βγουν μόνες τους ή με φίλους είναι δύο φορές μεγαλύτερες για όσες μετακινήθηκαν μόνες τους, σε σχέση με αυτές που μετακινήθηκαν με την οικογένειά τους (σύζυγο ή γονείς). Η κατάκτηση λοιπόν της αυτονομίας για τις γυναίκες εμφανίζεται περισσότερο επιβλητική για όσες μετακινήθηκαν μόνες τους, απ' ό,τι για τις υπόλοιπες, οι οποίες δημιούργησαν – ή «μετέφεραν» – τα κοινωνικά τους δίκτυα παράλληλα ή μαζί με τους γονείς ή το σύζυγό τους.

Θέλοντας να εμβαθύνουμε στη διερεύνηση της σχέσης κοινωνικότητας, οικογένειας και εσωτερικής μετανάστευσης, θα εξετάσουμε στη συνέχεια από ποιον συνοδεύονται οι ερωτώμενοί μας στις δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου τους, σε σχέση με το αν είναι εσωτερικοί μετανάστες ή μη, διαχωρίζοντας επίσης τους άνδρες από τις γυναίκες (Πίνακας 9).

Η πρώτη παρατήρηση που μπορούμε να κάνουμε είναι ότι, στα ζευγάρια όπου και οι δύο είναι εσωτερικοί μετανάστες, οι άνδρες πραγματοποιούν πολλές από τις δραστηριότητές τους μόνοι ή με φίλους και τις υπόλοιπες με τη σύζυγο και συγγενείς ή φίλους. Αντίθετα, στα “μεικτά” ζευγάρια οι άνδρες στις περισσότερες δραστηριότητες συνοδεύονται από τη σύζυγο και συγγενείς ή φίλους

και έχουν λιγότερες δραστηριότητες μόνοι. Τέλος, στα ζευγάρια που και οι δύο κατάγονται από την περιοχή της Πρωτεύουσας τα ποσοστά είναι ενδιάμεσα (Πίνακας 9).

ΠΙΝΑΚΑΣ 9

Με ποιον πραγματοποιούν οι ερωτώμενοι τις δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου τους, σε σχέση με τον τόπο προέλευσης του ζευγαριού (% στη γραμμή)

ΑΝΔΡΕΣ								
Τόπος προέλευσης ζευγαριού	Με ποιον πραγματοποιεί τις δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου							
	Μόνος ή με φίλους		Με τη σύζυγο ή με τη σύζυγο και άλλους		Μόνο με συγγενείς ή με συγγενείς και φίλους		Σύνολο	
	N=	%	N=	%	N=	%	N=	%
Και οι δύο από επαρχία	44	59,5	29	39,1	1	1,4	74	23,1
Ένας επαρχία - ένας περιοχή Πρωτεύουσας	44	39,3	66	58,9	2	1,8	112	34,9
Και οι δύο από την περιοχή Πρωτεύουσας	57	42,2	71	52,6	7	5,2	135	42,0
Σύνολο	145	45,2	166	51,7	10	3,1	321	100,0
ΓΥΝΑΙΚΕΣ								
Τόπος προέλευσης ζευγαριού	Με ποιον πραγματοποιεί τις δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου							
	Μόνη ή με φίλους		Με το σύζυγο ή με το σύζυγο και άλλους		Μόνο με συγγενείς ή με συγγενείς και φίλους		Σύνολο	
	N=	%	N=	%	N=	%	N=	%
Και οι δύο από επαρχία	7	13,7	43	84,3	1	2,0	51	18,0
Ένας επαρχία - ένας περιοχή Πρωτεύουσας	11	10,8	88	86,3	3	2,9	102	36,1
Και οι δύο από την περιοχή Πρωτεύουσας	23	17,7	105	80,8	2	1,5	130	45,9
Σύνολο	41	14,5	236	83,4	6	2,1	283	100,0

Όσον αφορά τις γυναίκες, στη μεγάλη τους πλειοψηφία πραγματοποιούν τις δραστηριότητές τους με το σύζυγό τους και σε λίγες μόνο δραστηριότητες συμμετέχουν μόνες ή με φίλους/-ες, κυρίως στις

περιπτώσεις που και τα δύο μέλη του ζευγαριού κατάγονται από την περιοχή της Πρωτεύουσας.

Αυτό που μπορούμε να συμπεράνουμε από τις παραπάνω παρατηρήσεις είναι ότι, βάσει των δεδομένων μας, δεν επαληθεύονται οι υποθέσεις και τα συμπεράσματα ξένων ερευνών πάνω στο ίδιο θέμα (Bott, 1957 Fors, 1991), ότι, δηλαδή, η μετανάστευση και γενικότερα η αλλαγή τόπου κατοικίας αποκόπτει τα άτομα από τα προσωπικά τους δίκτυα σχέσεων και «αναγκάζει» τους συζύγους να έχουν κοινά δίκτυα σχέσεων και κατ'έκταση κοινές δραστηριότητες.

A. Η Κοινωνικότητα στο τοπικό επίπεδο (συνοικία, γειτονιά)

Όταν οι ερωτώμενοί μας αναφέρονται στις σχέσεις που διατηρούν στον τόπο κατοικίας τους, εντυπωσιάζεται κανείς από τον όγκο των γνωριμιών τους αλλά και τη σημασία των σχέσεων αυτών [μόνο ένα πολύ μικρό ποσοστό ατόμων (6,7%) δηλώνει ότι δεν έχει σχέσεις σε τοπικό επίπεδο].

ΠΙΝΑΚΑΣ 10

Όγκος γνωριμιών του ερωτώμενου στον τόπο κατοικίας του σε σχέση με τον τόπο κατοικίας των γονέων του (% στη γραμμή)

Τόπος κατοικίας των γονέων/πεθερικών	Όγκος γνωριμιών στον τόπο κατοικίας					
	Δεν γνωρίζει κανένα ή γνωρίζει μερικά άτομα		Γνωρίζει πολλά άτομα		Σύνολο	
	N=	%	N=	%	N=	%
Τουλάχιστον ο ένας κοντά	187	47,2	209	52,8	396	59,2
Τουλάχιστον ο ένας στην περιοχή της Πρωτεύουσας	93	60,4	61	39,6	154	23,0
Τουλάχιστον ο ένας ή και οι δύο εκτός Αθηνών	73	61,3	46	38,7	119	17,8
Σύνολο	353	52,8	316	47,2	669	100,0

Παρατηρούμε ότι ο όγκος των γνωριμιών σε τοπικό επίπεδο και των σχέσεων γειτονίας (ο οποίος είναι μεγάλος: 47% των ερωτώμενων δηλώνουν ότι γνωρίζουν πολλά άτομα) είναι ακόμη μεγαλύτερος όταν οι γονείς ζουν κοντά ή σχετικά κοντά (ίδια γειτονιά ή συνοικία ή στην ευρύτερη περιοχή του δήμου Πειραιά). Αυτό σχετίζεται με το γεγονός ότι αυτοί των οποίων οι γονείς μένουν κοντά έχουν συχνά γεννηθεί και μεγαλώσει και οι ίδιοι στη συγκεκριμένη περιοχή

και έχουν κατ' επέκταση και περισσότερες σχέσεις σε τοπικό επίπεδο (Πίνακας 10).

Μπορούμε επίσης να πούμε ότι οι γνωριμίες των ερωτώμενων στο μέρος όπου ζουν είναι πολλές, και δεν φαίνεται να είναι "αποσπασματικές" σχέσεις, αλλά αντίθετα φαίνεται ότι αποτελούν μέρος ενός ευρύτερου δικτύου σχέσεων, διότι τα περισσότερα από τα άτομα, που οι ίδιοι γνωρίζουν, γνωρίζονται και μεταξύ τους (Πίνακας 11). Η τάση αυτή είναι περισσότερο έντονη ανάμεσα σε όσους έχουν πολλές γνωριμίες στην περιοχή κατοικίας τους.

ΠΙΝΑΚΑΣ 11

Σχέσεις αλληλογνωριμίας των ατόμων που γνωρίζει ο ερωτώμενος στον τόπο κατοικίας του σε σχέση με τον όγκο των γνωριμιών του (% στη γραμμή)

Όγκος γνωριμιών του ερωτώμενου στον τόπο κατοικίας του	Σχέσεις αλληλογνωριμίας των ατόμων που γνωρίζει ο ερωτώμενος					
	Κανένας δεν γνωρίζεται ή μερικά άτομα γνωρίζονται		Τα περισσότερα άτομα γνωρίζονται		Σύνολο	
	N=	%	N=	%	N=	%
Δεν γνωρίζει κανένα ή γνωρίζει μερικά άτομα	168	47,5	186	52,5	354	48,9
Γνωρίζει πολλά άτομα	34	9,2	335	90,8	369	51,1
Σύνολο	202	27,9	521	72,1	723	100,0

Πριν τελειώσουμε με το θέμα της κοινωνικότητας σε τοπικό επίπεδο και τις σχέσεις γειτονίας, θα πρέπει να επισημάνουμε τα εξής:

Σχετικά με τον όγκο και τη σημασία των σχέσεων αυτών, παρατηρούμε ότι αυτές εμφανίζονται, σε όσα μας λένε οι ερωτώμενοι, ως πολλές και σημαντικές, ενταγμένες μάλιστα σε κάποια τοπικά δίκτυα. Όταν όμως εξετάζουμε τις δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου και την αλληλοβοήθεια (π.χ., στη φύλαξη των παιδιών και σε άλλες εξυπηρετήσεις στην καθημερινή ζωή, στην ηθική συμπαράσταση κ.λπ.), οι γείτονες, οι γνωστοί και οι φίλοι εμφανίζονται ελάχιστα. Αυτό συμβαίνει, κατά τη γνώμη μας, γιατί είναι τόσο έντονη η παρουσία της οικογένειας στην προσωπική και κοινωνική ζωή των ατόμων, ιδιαίτερα όσων έχουν μικρά παιδιά που ζουν μαζί τους, που οι σχέσεις με τους φίλους και τους γείτονες εμφανίζονται υποβαθμισμένες. Φαίνεται δε ότι οι σχέσεις αυτές μπορεί να είναι σημαντικές, με την έννοια ότι οι γείτονες μπορεί να είναι και φίλοι και να ανταλλάσσουν επισκέψεις και μικροεξυπηρετήσεις, αλλά

σπάνια, όπως θα δούμε και στη συνέχεια, αποκτούν τη σημασία που έχουν για τα άτομα οι σχέσεις με τους συγγενείς.

Ε. Μετανάστευση, κοινωνικότητα και συζυγικά οικογενειακά μοντέλα

Όπως έδειξε η μέχρι τώρα ανάλυσή μας, η οικογένεια αποτελεί τον κεντρικό άξονα της κοινωνικότητας, εφόσον οι ερωτώμενοι όχι μόνον συναντούν τους γονείς και τα αδέρφια τους πολύ συχνά, αλλά και οι δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου πραγματοποιούνται συχνά από κοινού με συγγενικά πρόσωπα.

Θα διερευνήσουμε τώρα εάν στα ζευγάρια με διαφορετικά συζυγικά μοντέλα παρατηρείται αντίστοιχα και διαφοροποιημένη κοινωνικότητα, και αν αυτό συνδέεται με τη γεωγραφική κινητικότητα των ζευγαριών και την (μετ-) εγκατάστασή τους στον αστικό χώρο, με την πυκνότητα του κοινωνικού δικτύου, με την τοπική κοινωνικότητα και τη συχνότητα των οικογενειακών σχέσεων που οι δύο σύζυγοι διατηρούν, βασιζόμενοι στις απόψεις που η E. Bott (1957) ανέπτυξε σχετικά με τα κοινωνικά δίκτυα.

Η συγγραφέας παρατήρησε πιο συχνά χωριστούς συζυγικούς ρόλους ανάμεσα στις οικογένειες που δεν μετακινήθηκαν και διατήρησαν ένα πυκνό δίκτυο σχέσεων, ενώ επεσήμανε παράλληλα μία ξεκάθαρη διαφοροποίηση των «δραστηριοτήτων» του σύζυγου και της συζύγου, και άρα προσκόλληση στους παραδοσιακούς ρόλους. Στον αντίποδα, οι κοινοί συζυγικοί ρόλοι που εντόπισε αντιστοιχούσαν σε έναν ισότιμο διαχωρισμό των δραστηριοτήτων στο εσωτερικό του ζευγαριού και συνδέονταν με δίκτυα μικρής πυκνότητας, εξαιτίας των μετακινήσεων ή των ριζικών αλλαγών στο κοινωνικό περιβάλλον των συζύγων.

Η μελέτη αυτή μας ώθησε στο να αναρωτηθούμε αν και στην ελληνική πραγματικότητα θα μπορούσαμε να βρούμε κάποιες αντιστοιχίες και κάποια ανάλογα φαινόμενα στη λειτουργία της ίδιας της οικογενειακής ομάδας, σε σχέση με τα κοινωνικά της δίκτυα και την κοινωνικότητα των συζύγων. Να δούμε δηλαδή σε ποιο βαθμό η εσωτερική μετανάστευση επηρέασε την εσωτερική λειτουργία των ζευγαριών, και εάν η μετακίνηση και η αποκοπή από τα κοινωνικά, κυρίως οικογενειακά, δίκτυα αλληλοβοήθειας συνετέλεσε σε μια περισσότερο ισότιμη κατανομή των οικιακών εργασιών, σε ένα πιο σύγχρονο συζυγικό μοντέλο στο πλαίσιο της οικογενειακής ζωής.

Για το διαχωρισμό των ζευγαριών του δείγματος σε παραδοσιακά και πιο σύγχρονα, χρησιμοποιήσαμε τις μεταβλητές που αναφέρονται

στα συζυγικά μοντέλα με βάση τους ρόλους των δύο φύλων στο πλαίσιο της οικογενειακής ζωής και τη θέση της γυναίκας στην αγορά εργασίας. Όπως φάνηκε, η πλειοψηφία των ζευγαριών του δείγματος (80%) περιλαμβάνεται στο «παραδοσιακό συζυγικό μοντέλο», όπου η γυναίκα δεν εργάζεται και ασχολείται αποκλειστικά με τις οικιακές εργασίες, ενώ μόνο ο άνδρας έχει εξωοικιακή απασχόληση και δεν βοηθάει στις οικιακές εργασίες. Αντίθετα, μόλις σε 20% από τα ζευγάρια συναντάται ο πιο σύγχρονος τρόπος ζωής, όπου δηλαδή και οι δύο σύζυγοι εργάζονται, ενώ ο άνδρας συμμετέχει λίγο ή πολύ στις καθημερινές οικιακές εργασίες.

ΠΙΝΑΚΑΣ 12

*Τόπος προέλευσης των συζύγων ανάλογα με τα συζυγικά μοντέλα
(% στη γραμμή)*

Τόπος προέλευσης των δύο συζύγων	Συζυγικά μοντέλα					
	Παραδοσιακό συζυγικό μοντέλο		Σύγχρονο συζυγικό μοντέλο		Σύνολο	
	N=	%	N=	%	N=	%
Και οι δύο εσωτερικοί μετανάστες	141	81,5	32	18,5	173	23,4
Ο ένας από την περιοχή Πρωτεύουσας, ο άλλος εσωτερικός μετανάστης	211	78,7	57	21,3	268	36,2
Και οι δύο από την περιοχή Πρωτεύουσας	248	82,9	51	17,1	299	40,4
Σύνολο	600	81,1	140	18,9	740	100,0

Κατ' αρχήν, παρατηρούμε ότι, σχετικά με το παραδοσιακό ή το σύγχρονο συζυγικό μοντέλο, δεν υπάρχει καμία ουσιαστική διαφοροποίηση μεταξύ αυτών οι οποίοι δεν έχουν αλλάξει τόπο κατοικίας και των εσωτερικών μεταναστών. Κάποιες μικρές διαφοροποιήσεις εντοπίζουμε παρ' όλα αυτά στην περίπτωση που ο ένας εκ των συζύγων έχει μεταναστεύσει. Η υπόθεση της Bott δεν φαίνεται να επαληθεύεται στην ελληνική πραγματικότητα, και τούτο γιατί η μετανάστευση για τον Έλληνα δεν σημαίνει «σπάσιμο» των κοινωνικών του δικτύων και απομόνωση. Αντίθετα, σε πολλές περιπτώσεις έχουμε «μεταφορά» και ανασύσταση των οικογενειακών και κοινωνικών του δικτύων από τον τόπο καταγωγής στον τόπο εγκατάστασης, λόγω της παράλληλης μετανάστευσης και άλλων μελών της οικογένειας, αλλά και άλλων συγγενών, συμπατριωτών ή φίλων.

Τα συζυγικά μοντέλα οικογένειας επηρεάζονται, αντίθετα, από τον όγκο των γνωριμιών των ερωτώμενων σε τοπικό επίπεδο: όσα ζευγάρια ανήκουν στο παραδοσιακό συζυγικό μοντέλο έχουν μεγαλύτερες πιθανότητες να διατηρούν πολλές γνωριμίες σε τοπικό επίπεδο, ενώ τα ζευγάρια που αναπτύσσουν πιο ισότιμες σχέσεις και ανήκουν πιο συχνά στο πιο σύγχρονο συζυγικό μοντέλο έχουν λιγότερες γνωριμίες στον τόπο κατοικίας τους (Πίνακας 13).

ΠΙΝΑΚΑΣ 13

Όγκος γνωριμιών του ερωτώμενου στον τόπο κατοικίας του ανάλογα με τα συζυγικά μοντέλα (% στη γραμμή)

Όγκος γνωριμιών στον τόπο κατοικίας	Συζυγικά μοντέλα					
	Παραδοσιακό συζυγικό μοντέλο		Σύγχρονο συζυγικό μοντέλο		Σύνολο	
	N=	%	N=	%	N=	%
Δεν γνωρίζει κανένα ή γνωρίζει μερικά άτομα	307	78,9	82	21,1	389	52,6
Γνωρίζει πολλά άτομα	293	83,5	58	16,5	351	47,4
Σύνολο	600	81,1	140	18,9	740	100,0

Όταν εξετάζουμε τις σχέσεις αλληλογνωριμίας των γνωστών του ερωτώμενου σε τοπικό επίπεδο σε σχέση με το συζυγικό του μοντέλο, παρατηρούμε ότι για όσους περιλαμβάνονται στο παραδοσιακό συζυγικό μοντέλο, οι γνωστοί τους έχουν μεγαλύτερα ποσοστά αλληλογνωριμίας, εντάσσονται δηλαδή περισσότερο σε τοπικά δίκτυα, ενώ για όσους ανήκουν στο σύγχρονο συζυγικό μοντέλο, οι γνωστοί τους γνωρίζονται λιγότερο μεταξύ τους (Πίνακας 14).

ΠΙΝΑΚΑΣ 14

Σχέσεις αλληλογνωριμίας των γνωστών του ερωτώμενου σε τοπικό επίπεδο, σε σχέση με το συζυγικό μοντέλο (% στη γραμμή)

Σχέσεις αλληλογνωριμίας των γνωστών του ερωτώμενου	Συζυγικά μοντέλα					
	Παραδοσιακό συζυγικό μοντέλο		Σύγχρονο συζυγικό μοντέλο		Σύνολο	
	N=	%	N=	%	N=	%
Κανένα ή λίγα άτομα γνωρίζονται μεταξύ τους	150	75,0	50	25,0	200	28,7
Τα περισσότερα άτομα γνωρίζονται μεταξύ τους	412	82,9	85	17,1	497	71,3
Σύνολο	562	80,6	135	19,4	697	100,0

Εξετάζοντας, τέλος, τα συζυγικά μοντέλα σε σχέση με την οικογενειακή κοινωνικότητα, διαπιστώνουμε ότι δεν παρατηρούνται διαφοροποιήσεις σε σχέση με τη συχνότητα των οικογενειακών συναντήσεων. Δεν υπάρχουν, δηλαδή, διαφορές ως προς τα συζυγικά μοντέλα ανάμεσα σ' αυτούς που συναντιούνται πιο συχνά με τις οικογένειές τους και σ' αυτούς που έχουν πιο χαλαρές σχέσεις. Έτσι, τόσο ανάμεσα στους συζύγους που βλέπουν συχνά τους γονείς τους – επειδή όπως είδαμε μένουν κοντά – όσο και ανάμεσα σ' αυτούς που βλέπονται λιγότερο συχνά υπερτερεί το παραδοσιακό μοντέλο οικογένειας (Πίνακας 15).

ΠΙΝΑΚΑΣ 15

Συχνότητα συναντήσεων με τις δύο οικογένειες προέλευσης ανάλογα με τα συζυγικά μοντέλα (% στη γραμμή)

Συχνότητα συναντήσεων	Συζυγικά μοντέλα					
	Παραδοσιακό συζυγικό μοντέλο		Σύγχρονο συζυγικό μοντέλο		Σύνολο	
	N=	%	N=	%	N=	%
Τουλάχιστον 1 φορά την εβδομάδα	365	80,4	89	19,6	454	70,2
1-4 φορές το μήνα	66	80,5	16	19,5	82	12,7
1-2 φορές το χρόνο	89	80,2	22	19,8	111	17,1
Σύνολο	520	80,4	127	19,6	647	100,0

Βλέπουμε, λοιπόν, ότι στις περιπτώσεις που οι οικογενειακές συναντήσεις δεν είναι συχνές και το ζευγάρι από κοινού δημιουργεί άλλου είδους κοινωνικές σχέσεις, αυτό δεν επηρεάζει την εσωτερική δομή και λειτουργία του, και τα συζυγικά μοντέλα δεν τείνουν προς περισσότερο ισότιμα σχήματα. Οι διαπιστώσεις μας αυτές είναι αντίθετες με τα διεθνή δεδομένα, όπου, όπως είδαμε, η εσωτερική δομή του ζευγαριού συνδέεται άμεσα και διαφοροποιείται σε σχέση με το επίπεδο και τη μορφή της κοινωνικότητας των δύο συζύγων. Ωστόσο, σε σχέση με την κοινωνικότητα και τον όγκο γνωριμιών σε τοπικό επίπεδο, οι σύζυγοι που έχουν μικρότερο αριθμό γνωριμιών, όπως είδαμε, ανήκουν συχνότερα στο σύγχρονο συζυγικό μοντέλο.

II. ΤΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΔΙΚΤΥΑ ΩΣ ΠΗΓΗ ΒΟΗΘΕΙΑΣ

Αν και η επικρατέστερη μορφή οικογένειας στον σύγχρονο αστικό χώρο είναι η πυρηνική, η λειτουργική δομή της διευρυμένης οικογένειας

δεν έχει, όπως φαίνεται, εκλείψει και συνυπάρχει στην καθημερινή οικογενειακή οργάνωση. Έτσι, εκτός από την κοινωνικότητα με τους στενούς συγγενείς, οι ανταλλαγές αγαθών και υπηρεσιών φανερόνουν τη συμπαράσταση του συγγενικού δικτύου στην καθημερινή ζωή που χαρακτηρίζει τη λειτουργία της σύγχρονης οικογένειας (Gilliand, Levy, 1990 Dechaux, 1990 Bonvalet κ.ά., 1993). Η συμπαράσταση και η αλληλοβοήθεια αποτελούν σημαντικό κεφάλαιο για τα μέλη της οικογένειας, ενώ η ένταση και ο βαθμός των γονικών παροχών δεν είναι σε όλες τις περιπτώσεις ίδια, πράγμα που, όπως έχει επισημανθεί σε πολλές μελέτες διεθνώς, αποτελεί πηγή ανισοτήτων ανάμεσα στις διάφορες κοινωνικές ομάδες (Degenne, Lebeaux, 1991 Dechaux, 1994α Dechaux, 1994β).

Οικογένεια, βοήθεια, ανταλλαγές και συμπαράσταση

Με τις νέες συνθήκες διαβίωσης που διαμορφώνονται στις πόλεις, σε συνδυασμό με τη σχετική οικονομική αυτοτέλεια των ηλικιωμένων ατόμων, τη γενίκευση του θεσμού των συντάξεων και την αύξηση των γυναικών με επαγγελματική απασχόληση, παρατηρούνται και στο πλαίσιο της ελληνικής κοινωνίας νέες μορφές οικογενειακών σχέσεων και αμοιβαίων πλεγμάτων βοήθειας που αποτελούν αναμφίβολα σημαντική υποστήριξη για το ζευγάρι και τη νέα οικογένεια (Μουσούρου, 1985 Τζωρτζοπούλου, 1993).

Με βάση τα δεδομένα της έρευνας του Πειραιά, θα αναφερθούμε τώρα στη βοήθεια που οι οικογένειες προέλευσης (γονείς και πεθερικά των ερωτώμενων) προσφέρουν στο ζευγάρι στο πλαίσιο της καθημερινής ζωής. Οι σχετικές μεταβλητές αναφέρονται αφ' ενός στις υλικές βοήθειες που παρέχουν, δηλαδή την κατοικία, τη βοήθεια κατά το γάμο (προίκα) και αφ' ετέρου στις υπηρεσίες που προσφέρονται από τους γονείς στο πλαίσιο της καθημερινής ζωής καθώς και στη συμπαράσταση στις δύσκολες στιγμές.

1) Κατοικία

Θα αρχίσουμε την ανάλυσή μας από τη σημαντικότερη παροχή που αναμφίβολα αποτελεί αυτή της κατοικίας. Όπως διαπιστώθηκε, μεγάλο ποσοστό από τις οικογένειες στον Πειραιά μένουν σε ιδιόκτητη κατοικία (64,2%), ενώ οι υπόλοιπες (35,8%) ενοικιάζουν την κατοικία τους.

Από τους ιδιοκτήτες, εξάλλου, οι μισοί περίπου είχαν αποκτήσει την κατοικία τους από οικογενειακή πηγή (δηλ. από προίκα,

κληρονομιά κ.λπ.), ενώ οι υπόλοιποι την είχαν αγοράσει ή κατασκευάσει μόνοι τους (Πίνακας 16). Πάντως, και στις περιπτώσεις αυτές αρκετά συχνά είχαν και πάλι σημαντική βοήθεια από την πλευρά της οικογένειάς τους με δάνειο ή χρηματική βοήθεια.

Αλλά και ανάμεσα στους ενοικιαστές, η παρουσία της οικογένειας είναι έντονη, εφόσον 41% ενοικιάζουν την κατοικία τους ή τους έχει παραχωρηθεί δωρεάν από πρόσωπο του οικογενειακού τους περιβάλλοντος και μόνον οι υπόλοιποι 59,1% την ενοικιάζουν από τρίτο πρόσωπο. Από το σύνολο των οικογενειών στον Πειραιά, μόνον 21,2% ενοίκιαζαν, λοιπόν, την κατοικία τους από τρίτο πρόσωπο, χωρίς την ανάμειξη του οικογενειακού τους περιβάλλοντος (Πίνακας 16).

ΠΙΝΑΚΑΣ 16

Τρόπος απόκτησης ή ενοικίασης της κατοικίας (% στη στήλη)

Ιδιοκτήτες	N=	%	Ενοικιαστές	N=	%
Αγορά	108	22,0	Ενοίκιαση από οικογένεια	77	28,1
Παροχή (προίκα, κληρονομιά κ.λπ.)	213	43,3	Δωρεάν παραχώρηση	35	12,8
Κατασκευή	153	31,1	Ενοίκιαση από τρίτο πρόσωπο	162	59,1
Άλλο	18	3,6			
Σύνολο	492	100,0	Σύνολο	274	100,0

2) Βοήθεια κατά το γάμο και πρακτικές προικοδότησης

Θα περάσουμε τώρα σε ένα άλλο θέμα που έχει σχέση και πάλι με τις γονικές παροχές προς τα παιδιά και θα εξετάσουμε το είδος της βοήθειας που οι ερωτώμενοι έλαβαν – αν έλαβαν – από τους γονείς τους ή τα πεθερικά τους, όταν παντρεύτηκαν.

Όπως γνωρίζουμε, η βοήθεια προς τα παιδιά, και ιδίως τα κορίτσια, της οικογένειας κατά το γάμο τους, ή άλλως η προίκα, – θεσμός κατοχυρωμένος νομικά μέχρι πρόσφατα (1983) – εξακολουθεί και σήμερα να αποτελεί συνηθισμένη πρακτική στο πλαίσιο της ελληνικής οικογένειας. Οπωσδήποτε, η αστικοποίηση, η οικονομική ανάπτυξη, η άνοδος του επιπέδου εκπαίδευσης, η μεγαλύτερη συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας μετέβαλαν τις πρακτικές προικοδότησης και τις διαφοροποίησαν σε σχέση με παλαιότερα (Συμεωνίδου, 1979 Lambiri-Dimaki, 1983 Shapiro, 1984, 1985). Πάντως, η βοήθεια εξακολουθεί να υπάρχει και σήμερα σαν γονική

παροχή που δίδεται, ανεξάρτητα από το φύλο του παιδιού, και η οποία συνοδεύεται από φορολογικές απαλλαγές, γεγονός που ευνοεί τη μεταβίβαση των περιουσιακών στοιχείων της οικογένειας στα παιδιά.

Προκειμένου να έχουμε μια πιο σαφή εικόνα των γαμήλιων πρακτικών στον Πειραιά, θα εξετάσουμε στη συνέχεια τις γονικές δωρεές ανάλογα με το φύλο του ερωτώμενου και την πηγή προέλευσης, δηλαδή, εάν αυτές προέρχονται από τη μεριά των γονιών ή των πεθερικών.

Κατ' αρχήν, όσον αφορά τη βοήθεια κατά το γάμο από τη μεριά των γονιών, όπως αναμενόταν, το φύλο προσδιορίζει το είδος και το βαθμό της βοήθειας. Έτσι, οι γυναίκες του δείγματος παίρνουν πολύ πιο συχνά, όταν παντρεύονται, κάποιο ακίνητο απ' ό,τι οι άνδρες: 33% έναντι 7% μόνον οι άνδρες. Όταν πρόκειται για κινητά αντικείμενα, δηλαδή οικιακό εξοπλισμό, χρήματα, οι διαφορές ανάμεσα στα δύο φύλα μειώνονται: 36,1% έναντι 24,5%. Πάντως, ενώ το ένα τρίτο περίπου από τις γυναίκες δήλωσαν ότι οι γονείς τους δεν τις βοήθησαν καθόλου (27,6%), η πλειοψηφία των ανδρών ερωτώμενων (67,3%) δεν έλαβε καμία βοήθεια στο γάμο, όπως φάνηκε, από την πλευρά των γονιών τους (Πίνακας 17).

Ας δούμε τώρα τι συμβαίνει με τη βοήθεια που έλαβαν οι ερωτώμενοι από τη μεριά των πεθερικών τους. Όπως μας δείχνουν τα δεδομένα του Πίνακα 17, εμφανίζονται αντίστοιχες τάσεις. Πράγματι, η βοήθεια που έδωσαν τα πεθερικά είναι τώρα πιο σημαντική στους άνδρες, δηλαδή προέρχεται και πάλι από τη μεριά των γυναικών. Συγκεκριμένα, 33% έλαβε από τα πεθερικά τουλάχιστον κάποιο ακίνητο, 29,7% άλλα κινητά αντικείμενα και μόνον 38% περιλαμβάνεται στην κατηγορία «καμία βοήθεια». Όπως διαπιστώνουμε, οι άνδρες της οικογένειας εξισορροπούν την περιορισμένη βοήθεια που δέχονται από τους γονείς τους με τις παροχές που λαμβάνουν από τα πεθερικά τους, δηλαδή την προίκα της γυναίκας τους.

Στη συνέχεια, προκειμένου να δούμε τις συνολικές τάσεις ως προς τις γονικές παροχές, διαμορφώσαμε μια καινούργια μεταβλητή που αναφέρεται στη "συνολική βοήθεια" που πήρε το ζευγάρι. Όπως είναι φυσικό, το ποσοστό αυτών που δεν βοηθήθηκαν καθόλου περιορίζεται και μόνον το ένα τρίτο περιλαμβάνεται τώρα σ' αυτήν την κατηγορία, 40% περίπου πήρε τουλάχιστον κάποιο ακίνητο, ενώ οι υπόλοιποι έλαβαν μόνον κινητά αντικείμενα (Πίνακας 17).

Το γεγονός ότι το ένα τρίτο από τους ερωτώμενους, όπως φάνηκε, δεν βοηθήθηκαν καθόλου από τους γονείς κατά το γάμο τους συνδέεται αναμφίβολα με το συγκεκριμένο κοινωνικό χώρο: εργατικά στρώματα, παρουσία προσφύγων, εσωτερική μετανάστευση της περιόδου 60-70 και γενικότερα δύσκολες οικονομικές συνθήκες διαβίωσης. Αντίθετα, όμως, οι σημερινοί γονείς στον Πειραιά, με βάση τα δεδομένα της έρευνας, φαίνεται ότι επιθυμούν να βοηθήσουν ή βοήθησαν τα παιδιά τους όταν παντρευτούν/τηκαν (95%), ανεξάρτητα από το φύλο τους, ενώ οι περισσότεροι διευκρίνησαν ότι θα δώσουν στα παιδιά τους τουλάχιστον κάποιο ακίνητο.

ΠΙΝΑΚΑΣ 17

Βοήθεια από γονείς και πεθερικά και συνολική βοήθεια κατά τον γάμο ανάλογα με το φύλο (% στη στήλη)

Είδος βοήθειας	Πρόελευση της βοήθειας											
	Γονείς				Πεθερικά				Συνολική βοήθεια*			
	Α.		Γ.		Α.		Γ.		Α.		Γ.	
	N=	%	N=	%	N=	%	N=	%	N=	%	N=	%
Τουλάχιστον ακίνητο	30	8,2	146	36,3	120	33,0	29	7,2	139	38,2	168	41,8
Κινητά αντικείμενα μόνον**	89	24,5	145	36,1	108	29,7	99	24,6	103	28,3	135	33,6
Καμία βοήθεια	245	67,3	111	27,6	136	37,3	274	68,2	122	43,5	99	24,6
Σύνολο	364	100,0	402	100,0	364	100,0	402	100,0	364	100,0	402	100,0

* Από γονείς και πεθερικά

** Χρήματα, οικιακός εξοπλισμός, αντικείμενα

3) Βοήθεια στην καθημερινή ζωή

Όπως έχει επισημανθεί, η ελληνική οικογένεια βοηθάει τα παιδιά της σε όλες τις φάσεις της οικογενειακής ζωής, και όχι μόνο στο γάμο και στην εγκατάσταση του νέου ζευγαριού. Έτσι, στην καθημερινή ζωή οι βοήθειες και οι ανταλλαγές ανάμεσα στους γονείς και τα παντρεμένα παιδιά τους αφορούν σημαντικές παροχές σε είδος και υπηρεσίες που καλύπτουν ποικίλες ανάγκες της καθημερινότητας (φύλαξη παιδιών, προσφορά τροφίμων, χρηματική βοήθεια κ.λπ.), γεγονός που, οπωσδήποτε, έχει σαν αποτέλεσμα και την ενίσχυση του οικογενειακού εισόδηματος.

Με βάση τα δεδομένα μας, διαπιστώθηκε ότι πάνω από τους μισούς ερωτώμενους χρησιμοποίησαν/ούν τους γονείς τους για τη

φύλαξη των παιδιών (56%), ένα τρίτο περίπου (32%), έλαβε/λαμβάνει από τους γονείς χρηματική βοήθεια, ενώ 35% δήλωσε ότι οι γονείς βοηθούν στην καθημερινή ζωή, όπως στην προετοιμασία φαγητών, στα ψώνια κ.λπ., ενώ, τέλος, 28% λαμβάνει και άλλου είδους βοήθειες.

Για να αντιληφθούμε καλύτερα το μέγεθος και την ένταση της γονικής βοήθειας, διαμορφώσαμε μια καινούργια μεταβλητή που δεν αναφέρεται στο είδος των προσφερομένων βοηθειών, αλλά στον αριθμό των βοηθειών που οι γονείς προσφέρουν σε κάθε ερωτώμενο. Έτσι, 1-2 βοήθειες λαμβάνει το ένα τρίτο περίπου (35%), πάνω από τρεις άλλο ένα τρίτο (30%), ενώ οι υπόλοιποι (36%) φάνηκε ότι δεν έχουν/είχαν καμία βοήθεια μετά το γάμο του και από τις δύο οικογένειες προέλευσης. Εξάλλου, χαρακτηριστικό είναι ότι η ένταση των γονικών προσφορών δεν διαφοροποιείται ανάλογα με το φύλο του ερωτώμενου, γεγονός που μας επιβεβαιώνει ότι η αντίληψη για τη βοήθεια που λαμβάνει το ζευγάρι είναι ίδια και δεν μεταβάλλεται είτε ερωτήθηκε ο άνδρας είτε η γυναίκα (Πίνακας 18).

ΠΙΝΑΚΑΣ 18

Αριθμός βοηθειών* που λαμβάνουν οι ερωτώμενοι από γονείς/ πεθερικά ανάλογα με το φύλο του ερωτώμενου (% στην οριζόντια γραμμή)

	Καμία βοήθεια		1-2 βοήθειες		3-4 βοήθειες		Σύνολο	
	N=	%	N=	%	N=	%	N=	%
Άνδρες	139	38,2	127	34,9	98	26,9	364	100,0
Γυναίκες	139	34,6	139	34,6	124	30,8	402	100,0
Σύνολο	278	36,3	266	34,7	222	29,0	766	100,0

* Στις βοήθειες περιλαμβάνονται: 1) η φύλαξη παιδιών, 2) η χρηματική βοήθεια, 3) η βοήθεια στην καθημερινή ζωή (προετοιμασία φαγητών, ψώνια κ.λπ.), και 4) οι άλλες βοήθειες.

Ας επισημανθεί, εξάλλου, ότι η ύπαρξη τοπικών οικογενειακών δικτύων επιδρά θετικά στο θέμα της γονικής βοήθειας. Έτσι, όσοι εγκαταστάθηκαν στην Πρωτεύουσα με την οικογένειά τους ή όσοι δεν μετακινήθηκαν έχουν σαφώς περισσότερη βοήθεια από τους γονείς τους, συγκριτικά με τους εσωτερικούς μετανάστες. Συγκεκριμένα, μόνον 30% από τους πρώτους περιλαμβάνεται στην κατηγορία «καμία βοήθεια» έναντι 52% από την ομάδα των συζύγων που μετακινήθηκαν (Πίνακας 19).

Η σχετικά περιορισμένη ένταση της γονικής βοήθειας που παρατηρείται στον Πειραιά, όπως και στο θέμα της βοήθειας κατά το γάμο, συνδέεται με τις ιδιαιτερότητες του αστικού αυτού χώρου, την παρουσία εργατικών στρωμάτων, εσωτερικών μεταναστών κ.λπ., όπου, όπως έχει επισημανθεί διεθνώς, οι γονικές παροχές είναι πιο περιορισμένες συγκριτικά με τα μεσαία κοινωνικά στρώματα (Degenne, Lebeaux, 1991 Dechaux, 1994a).

ΠΙΝΑΚΑΣ 19

Αριθμός βοηθειών που δέχεται ο ερωτώμενος, σε σχέση με το αν μετακινήθηκε από την επαρχία προς την Πρωτεύουσα ή όχι (% στη γραμμή)

Μετακίνηση από την επαρχία προς την Πρωτεύουσα	Αριθμός βοηθειών							
	Καμία βοήθεια		1-2 βοήθειες		3-4 βοήθειες		Σύνολο	
	N=	%	N=	%	N=	%	N=	%
Δεν μετακινήθηκε	124	28,4	155	35,6	157	36,0	436	57,8
Μετακινήθηκε μόνος	90	52,6	52	30,4	29	17,0	171	22,7
Μετακινήθηκε με την/τον σύζυγο	35	52,2	20	29,9	12	17,9	67	8,9
Μετακινήθηκε με τους γονείς	26	32,5	33	41,3	21	26,2	80	10,6
Σύνολο	275	36,	260	34,5	219	29,0	754	100,0

4) Συμπαράσταση στις δύσκολες στιγμές

Όπως έχει συχνά υποστηριχτεί, οι στενοί συγγενείς (δηλ. οι γονείς και τα αδέρφια) αποτελούν τους απαραίτητους συμπαροστάτες κατά τις δύσκολες στιγμές (Bonvalet κ.ά., 1993). Η υφή του προβλήματος προσδιορίζει, όμως, και επηρεάζει την προέλευση της συμπαράστασης –οικογενειακής ή φιλικής– με αποτέλεσμα να υπάρχουν, όπως θα δούμε, σημαντικές διαφοροποιήσεις, ανάλογα με το περιεχόμενο και το είδος του προβλήματος.

Συγκεκριμένα, σε περίπτωση «αρρώστιας» ή για τη «φύλαξη των παιδιών», η πλειοψηφία των ερωτώμενων στον Πειραιά απευθύνεται βασικά σε γονείς και αδέρφια (51,8% και 33%, αντίστοιχα), ενώ οι φίλοι έρχονται τελευταίοι: μόλις 15% απευθύνεται σε κάποιο φιλικό άτομο. Σε περίπτωση όμως «χρηματικής βοήθειας», αν και πάλι οι στενοί συγγενείς (γονείς και αδέρφια) προηγούνται (80%), ο ρόλος των φίλων γίνεται πιο σημαντικός: 22% από τους ερωτώμενους απευθύνεται σε κάποιο φιλικό πρόσωπο. Τέλος, για την «εξεύρεση εργασίας», φαίνεται ότι οι κοινωνικές και φιλικές σχέσεις και όχι το δίκτυο των συγγενών παίζουν το σημαντικότερο ρόλο (65%). Το

άμεσο συγγενικό περιβάλλον βοηθάει λιγότερο, λοιπόν, στα εργασιακά θέματα, όπως θα δούμε και αναλυτικότερα στη συνέχεια (Πίνακας 20).

Η μεγαλύτερη συχνότητα φιλικής παρουσίας τόσο στους άνδρες όσο και στις γυναίκες σε περίπτωση ανάγκης για «ηθική συμπαράσταση» μας επιβεβαιώνει ότι οι φίλοι είναι πολύ χρήσιμοι τις δύσκολες στιγμές και, κυρίως, για να συζητήσει κανείς μαζί τους τα προβλήματα που τον απασχολούν.

ΠΙΝΑΚΑΣ 20

Προέλευση της βοήθειας κατά τις δύσκολες στιγμές ανάλογα με το φύλο του ερωτώμενου (% στη στήλη)

Προέλευση της βοήθειας	Σοβαρή αρρώστια		Φύλαξη παιδιών		Χρήματα		Ηθική συμπαράσταση		Εξέγερση εργασίας	
	A.	Γ.	A.	Γ.	A.	Γ.	A.	Γ.	A.	Γ.
Συγγενικά/φιλικά πρόσωπα:										
Γονείς/μεγαλύτερα παιδιά	43,6	59,1	65,8	70,2	38,1	54,6	29,1	39,2	7,8	11,5
Αδέλφια	40,2	26,9	20,9	15,1	39,1	24,1	41,2	30,9	14,6	15,5
Φίλοι/γείτονες/ Άλλοι συγγενείς	16,2	14,0	13,3	14,7	22,7	21,3	29,7	29,9	77,6	73,0
Σύνολο %	100,0		100,0		100,0		100,0		100,0	
N=	346	386(1)	196	225(2)	299	324(3)	330	375(4)	103	122(5)

- 1) 34 κενά/δεν τους αφορά
- 2) 345 κενά/δεν τους αφορά
- 3) 143 κενά/δεν τους αφορά
- 4) 61 κενά/δεν τον αφορά
- 5) 541 κενά/δεν τον αφορά

Προκειμένου να έχουμε μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα της έντασης της συμπαράστασης, με βάση τις απαντήσεις που δόθηκαν, όσον αφορά τρία προβλήματα που ενδέχεται να αντιμετωπίσει ο κάθε ερωτώμενος (αρρώστια, χρήματα και ηθική συμπαράσταση) και σε σχέση με την προέλευση της βοήθειας (σε ποιον, δηλαδή, απευθύνεται κάποιος για βοήθεια), διαμορφώσαμε μια νέα μεταβλητή που αναφέρεται στη συχνότητα χρησιμοποίησης του οικογενειακού ή του φιλικού περιβάλλοντος στις δύσκολες στιγμές. Έτσι, βλέπουμε ότι οι περισσότεροι απευθύνονται σε γονείς και σε αδέρφια κατά τις δύσκολες στιγμές, ενώ πολύ λίγοι είναι αυτοί (12% περίπου) που χρησιμοποιούν τους φίλους/γείτονες αποκλειστικά και στις τρεις περιπτώσεις ανάγκης (Πίνακας 21).

Οι διαφοροποιήσεις, εξάλλου, που εντοπίστηκαν, σε σχέση με το φύλο των ερωτώμενων, μας δείχνουν ότι οι γυναίκες απευθύνονται

πιο συχνά στο άμεσο οικογενειακό τους περιβάλλον στις δύσκολες στιγμές, ενώ οι άνδρες χρησιμοποιούν λίγο περισσότερο τα αδέρφια τους και το ευρύτερο φιλικό περιβάλλον.

ΠΙΝΑΚΑΣ 21

Προέλευση της βοήθειας* κατά τις δύσκολες στιγμές, ανάλογα με το φύλο του ερωτώμενου (% στη στήλη)

Προέλευση βοήθειας	Φύλο ερωτώμενου					
	Άνδρες		Γυναίκες		Σύνολο	
	N=	%	N=	%	N=	%
Μόνο από γονείς	364	26,8	112	40,0	176	33,9
Από γονείς και αδέρφια	100	41,8	86	30,7	186	35,8
Περισσότερο από γονείς-αδέρφια και λιγότερο από φίλους	26	10,9	28	10,0	54	10,4
Λιγότερο από γονείς-αδέρφια και περισσότερο από φίλους	20	8,4	22	7,9	42	8,1
Μόνο από φίλους-γειτόνες	29	12,1	32	11,4	61	11,8
Σύνολο	239	100,0	280	100,0	519	100,0
%	46,1		53,9			

* Οι βοήθειες είναι: σε σοβαρή αρρώστια, σε ανάγκη χρημάτων, ηθική συμπαράσταση.

Οι επισημάνσεις μας αυτές επιβεβαιώνουν, λοιπόν, την υπόθεση σχετικά με τη διαφοροποίηση και την εξειδίκευση του-ων ατόμου-ων που απευθύνεται κάποιος στις δύσκολες στιγμές της ζωής του. Οποσδήποτε η οικογένεια και το άμεσο οικογενειακό περιβάλλον –γονείς και αδέρφια– αποτελούν το πιο σίγουρο καταφύγιο για τον καθένα, ενώ στους φίλους και στους γείτονες απευθύνεται κανείς περισσότερο για μικρο-εξυπηρετήσεις στο πλαίσιο της καθημερινής ζωής και για να συζητήσει κυρίως τα προσωπικά του προβλήματα.

5) Προέλευση της βοήθειας και όγκος δικτύου των γειτόνων

Η προέλευση της βοήθειας κατά τις δύσκολες στιγμές διαφοροποιείται και σε σχέση με τον όγκο του δικτύου των γειτόνων. Τα δεδομένα του Πίνακα 22 μας δείχνουν ότι οι ερωτώμενοι που απευθύνονται μόνον σε γονείς κατά τις δύσκολες στιγμές δεν έχουν πολλές επαφές με γείτονες. Ο όγκος των τοπικών γνωριμιών αυξάνεται, όμως, όσο απομακρύνεται κάποιος από το συγγενικό του περιβάλλον και χρησιμοποιεί λιγότερο τους συγγενείς, δηλαδή στις ενδιάμεσες κατηγορίες. Έτσι, οι σύζυγοι που απευθύνονται σε συγγενικά αλλά και σε φιλικά πρόσωπα κατά τις δύσκολες στιγμές έχουν συγχρόνως

πολλές γνωριμίες στη γειτονιά που κατοικούν, είναι δηλαδή άτομα περισσότερο ανοικτά προς τους φίλους και τους γείτονες. Τέλος, αντίθετα απ' ό,τι αναμενόταν, όσοι χρησιμοποιούν μόνον φίλους, έχουν μικρότερο δίκτυο σχέσεων με γείτονες, ίσως επειδή απευθύνονται σε φιλικά τους άτομα έξω από τον τοπικό περίγυρο.

ΠΙΝΑΚΑΣ 22

Προέλευση της βοήθειας κατά τις δύσκολες στιγμές ανάλογα με τον όγκο γνωριμιών στον τόπο κατοικίας (% στη στήλη)

Όγκος γνωριμιών	Γονείς		Γονείς/αδέλφια		Γονείς/αδέλφια/φίλοι		Γονείς/αδέλφια/φίλοι+		Μόνο φίλοι/γείτονες		Σύνολο	
	N=	%	N=	%	N=	%	N=	%	N=	%	N=	%
Γνωρίζει κανένα ή μερικά άτομα	103	58,5	88	47,3	20	37,0	16	38,1	31	50,8	258	49,7
Γνωρίζει πολλά άτομα	73	41,5	98	52,7	34	63,0	26	61,9	30	49,2	261	50,3
Σύνολο	176	100,0	186	100,0	54	100,0	42	100,0	61	100,0	519	100,0
	33,9		35,8		10,4		8,1		11,8			

6) Βοήθεια από γονείς και συζυγικά μοντέλα

Θα εξετάσουμε στη συνέχεια αν υπάρχει αλληλεπίδραση ανάμεσα στις πηγές βοήθειας των ερωτώμενων και τα συζυγικά μοντέλα οικογένειας, δηλαδή αν ισχύει ότι οι σύζυγοι που έχουν λιγότερες πηγές βοήθειας τείνουν προς πιο ισότιμα οικογενειακά σχήματα, ενώ οι σύζυγοι που έχουν πιο πολλές πηγές βοήθειας αναπτύσσουν άνισες συζυγικές σχέσεις,

Όπως φαίνεται από τα δεδομένα του Πίνακα 23, τα άτομα που δεν έχουν βοήθεια από τους γονείς τους, δηλαδή όσα στερούνται πηγών βοήθειας, δεν τείνουν στο πλαίσιο της συζυγικής ζωής προς πιο ισότιμα οικογενειακά σχήματα οργάνωσης, συγκριτικά με την ομάδα των ατόμων που έχουν περισσότερη βοήθεια από τους γονείς τους. Το γεγονός, λοιπόν, ότι στις οικογένειες αυτές οι γυναίκες δεν έχουν βοήθεια για τις οικιακές εργασίες και τη φροντίδα των παιδιών από το οικογενειακό τους περιβάλλον δεν επιδρά θετικά στους συζυγικούς ρόλους, οι οποίοι διατηρούν την παραδοσιακή τους δομή.

Στις περιπτώσεις αυτές, άλλοι παράγοντες φαίνεται ότι επενεργούν (όπως π.χ. η κοινωνική προέλευση, η μόρφωση, η ηλικία κ.λπ.), που

διαφοροποιούν τόσο τις συζυγικές πρακτικές ως προς την κατανομή των οικιακών δραστηριοτήτων μέσα στο σπίτι όσο και το επίπεδο της αλληλοβοήθειας ανάμεσα στις δύο γενιές (Degenne, Lebeaux, 1993).

ΠΙΝΑΚΑΣ 23

Αριθμός βοθητών από γονείς/παιδικά ανάλογα με τά συζυγικά μοντέλα οικογένειας (% στη γραμμή)

Αριθμός βοθητών από την οικογένεια*	Συζυγικά μοντέλα					
	Παραδοσιακό συζυγικό μοντέλο		Σύγχρονο συζυγικό μοντέλο		Σύνολο	
	N=	%	N=	%	N=	%
Καμία βοήθεια	226	85,3	39	14,7	265	35,8
Μία ή δύο βοήθειες	208	80,6	50	19,4	258	34,9
Τρεις ή τέσσερις βοήθειες	166	76,5	51	23,5	217	29,3
Σύνολο	600	81,1	140	18,9	740	100,0

* Στις βοήθειες περιλαμβάνονται: 1) η φύλαξη παιδιών, 2) η χρηματική βοήθεια, 3) η βοήθεια στην καθημερινή ζωή (προετοιμασία φαγητών, ψώνια κ.λπ.), και 4) οι άλλες βοήθειες.

Πράγματι, και ανάμεσα στις οικογένειες στον Πειραιά οι κοινωνικοί παράγοντες διαφοροποιούν τις συμπεριφορές των ατόμων. Έτσι, μόνον ανάμεσα στους πιο νέους και στους πιο μορφωμένους συζύγους συναντάται πιο συχνά το ισότιμο συζυγικό μοντέλο.

Ο Πίνακας 24 αναφέρεται στο βαθμό της οικογενειακής ή της φιλικής συμπαράστασης στις δύσκολες στιγμές και στα μοντέλα οικογένειας. Βλέπουμε και πάλι ότι δεν υπάρχουν διαφοροποιήσεις ως προς το συζυγικό μοντέλο οικογένειας ανάμεσα στους συζύγους που απευθύνονται μόνον στους γονείς και σε όσους χρησιμοποιούν άτομα μόνον από το φιλικό τους περιβάλλον στις δύσκολες στιγμές της ζωής τους. Συγκεκριμένα, και στις δύο περιπτώσεις 80% των ερωτώμενων περιλαμβάνονται στο παραδοσιακό συζυγικό μοντέλο.

Στις ενδιάμεσες κατηγορίες, όμως, δηλαδή σ' αυτές που οι ερωτώμενοι απευθύνονται σε συγγενικά αλλά και φιλικά άτομα στις δύσκολες στιγμές, οι σύζυγοι ανήκουν πιο συχνά στο σύγχρονο συζυγικό μοντέλο.

Η ένταση της βοήθειας που το άμεσο οικογενειακό περιβάλλον προσφέρει δεν φαίνεται λοιπόν να επιδρά παρά μόνον έμμεσα στα συζυγικά μοντέλα οικογένειας.

ΠΙΝΑΚΑΣ 24

Προέλευση της βοήθειας κατά τις δύσκολες στιγμές ανάλογα με τα συζυγικά μοντέλα οικογένειας (% στη γραμμή)

Προέλευση βοήθειας*	Συζυγικά μοντέλα					
	Παραδοσιακό συζυγικό μοντέλο		Σύγχρονο συζυγικό μοντέλο		Σύνολο	
	N=	%	N=	%	N=	%
Μόνον από γονείς	139	81,3	32	18,7	171	34,2
Μόνον από γονείς/αδέλφια	149	82,3	13	25,0	52	10,4
Περισσότερο γονείς/αδέλφια λιγότερο φίλους	39	75,0	13	25,0	40	8,0
Περισσότερο από φίλους και λιγότερο από γονείς/αδέλφια	30	75,0	10	25,0	40	8,0
Μόνον από φίλους/γείτονες	46	82,1	10	17,9	56	11,2
Σύνολο	403	80,6	97	19,4	500	100,0

* Οι βοήθειες είναι: σε σοβαρή αρρώστια, σε ανάγκη χρημάτων, ηθική συμπαράσταση.

III. ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΔΙΚΤΥΑ ΚΑΙ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ

Στην ελληνική πραγματικότητα, γνωρίζουμε ελάχιστα πράγματα για το ρόλο και τη λειτουργία των κοινωνικών δικτύων σχετικά με την εξεύρεση εργασίας. Όσα γνωρίζουμε, αφορούν, κυρίως, την τεράστια επένδυση εκ μέρους της οικογένειας στις σπουδές των παιδιών, οι οποίες θεωρούνται απαραίτητες για την επαγγελματική εξασφάλιση και κοινωνική τους άνοδο, καθώς και τις μελέτες που αφορούν τη λειτουργία των πελατειακών σχέσεων σε σχέση με την εξασφάλιση εργασίας κύρια στο δημόσιο τομέα (Χρυσάκης, 1988).

Θελήσαμε λοιπόν να δούμε, βάσει των δεδομένων μας, αν τα θέματα της κοινωνικότητας και οι μορφές και λειτουργίες των κοινωνικών δικτύων σχετίζονται, και πώς, με τους τρόπους εξεύρεσης εργασίας. Η έλλειψη πληροφοριών δεν μας επέτρεψε να έχουμε συγκρίσιμα στοιχεία με αυτά του Granovetter (1973, 1974), αλλά η επεξεργασία των στοιχείων μας έδωσε τη δυνατότητα να βγάλουμε κάποια πρώτα συμπεράσματα και κυρίως να διατυπώσουμε κάποιες υποθέσεις εργασίας.

Κατ' αρχήν, μπορούμε να μιλήσουμε με περισσότερη σιγουριά μόνο για τους μισθωτούς (για τους ελεύθερους επαγγελματίες τα στοιχεία που διαθέτουμε δεν μας επιτρέπουν να βγάλουμε κάποια συμπεράσματα

για τα κοινωνικά τους δίκτυα). Με βάση την ερώτηση «Με ποιον τρόπο έχετε βρει την εργασία σας», βλέπουμε ότι περισσότεροι από τους μισούς μισθωτούς έχουν βρει την εργασία τους μέσα από οικογενειακές ή άλλες σχέσεις (Πίνακας 25). Αν μάλιστα υπολογίσουμε ότι και μεταξύ όσων δήλωσαν ότι βρήκαν τη δουλειά τους με προσωπικές τους προσπάθειες, πιθανότατα συγκαταλέγονται και άτομα που άμεσα ή έμμεσα χρησιμοποίησαν κάποια προσωπικά τους δίκτυα γνωριμιών, καταλαβαίνουμε ότι για τον τομέα της μισθωτής εργασίας τα κοινωνικά δίκτυα παίζουν ρόλο καθοριστικό.

ΠΙΝΑΚΑΣ 25

Πώς βρήκαν την εργασία τους οι μισθωτοί ανάλογα με το φύλο (% στη στήλη)

Πώς βρήκαν την εργασία τους	Φύλο ερωτώμενου					
	Άνδρες		Γυναίκες		Σύνολο	
	N=	%	N=	%	N=	%
Από οικογενειακές σχέσεις	27	12,9	12	19,0	39	14,2
Από άλλες σχέσεις	75	35,7	23	36,5	98	35,9
Από αγγελία, ΟΑΕΔ, Γραφείο ευρέσεως εργασίας	14	6,7	2	3,2	16	5,9
Με διαγωνισμό, εξετάσεις	25	11,8	10	15,9	35	12,8
Με δικές μου προσπάθειες	65	31,0	16	25,4	81	29,7
Άλλο	4	1,9	-	-	4	1,5
Σύνολο	210	100,0	63	100,0	273	100,0
	76,9		23,1			

Αυτό που μπορούμε να πούμε επίσης, σχετικά με τις διαφορές σε σχέση με το φύλο, είναι ότι οι μισθωτές γυναίκες χρησιμοποίησαν περισσότερο τα οικογενειακά τους δίκτυα απ' ό,τι οι άνδρες για να βρουν δουλειά, και βρήκαν επίσης σε μεγαλύτερο ποσοστό δουλειά μέσω διαγωνισμών και εξετάσεων. Αντίθετα, πιο πολλοί άνδρες δήλωσαν ότι βρήκαν τη δουλειά τους «με δικές τους προσπάθειες».

Γνωρίζοντας επίσης τη λειτουργία στη χώρα μας των πελατειακών σχέσεων και ότι αυτές χρησιμοποιούνται συχνά για εξεύρεση εργασίας και κύρια για την πρόσληψη στον δημόσιο τομέα, προσπαθήσαμε να συνδέσουμε τον τρόπο εξεύρεσης της εργασίας σε σχέση με το αν ο ερωτώμενος έχει ζητήσει κάποια «χάρη» από κάποιο πολιτικό πρόσωπο (Πίνακες 26, 27).

ΠΙΝΑΚΑΣ 26

Πώς βρήκαν την εργασία τους οι μισθωτοί, σε σχέση με το αν δέχθηκαν βοήθεια από κάποιο πολιτικό πρόσωπο (% στη στήλη)

Πώς βρήκε ο ερωτώμενος την εργασία του	Δέχθηκαν βοήθεια		Δεν δέχθηκαν βοήθεια		Σύνολο	
	N=	%	N=	%	N=	%
Από οικογενειακές σχέσεις	6	10,7	31	14,6	37	13,8
Από άλλες σχέσεις	25	44,6	71	33,5	96	35,8
Από αγγελία, ΟΑΕΔ, Γραφείο ευρέσεως εργασίας	2	13,5	14	6,6	16	6,0
Με διαγωνισμό, εξετάσεις κ.λπ.	4	7,1	31	14,6	35	13,1
Με δικές μου προσπάθειες	18	32,1	62	29,3	80	29,9
Άλλο	1	1,8	3	1,4	4	1,4
Σύνολο	56	100,0	212	100,0	268	100,0
	20,9		79,1			

ΠΙΝΑΚΑΣ 27

Πώς δημιούργησαν την επιχείρησή τους οι ελεύθεροι επαγγελματίες, σε σχέση με το αν δέχθηκαν βοήθεια από κάποιο πολιτικό πρόσωπο (% στη στήλη)

Πώς δημιούργησαν την επιχείρησή τους	Δέχθηκαν βοήθεια		Δεν δέχθηκαν βοήθεια		Σύνολο	
	N=	%	N=	%	N=	%
Διαδοχή στην οικογενειακή επιχείρηση	1	7,7	11	10,3	12	10,0
Αγορά μιας επιχείρησης	2	15,4	16	15,0	18	15,0
Δημιουργία της επιχείρησης	6	46,1	50	46,7	56	46,7
«Άνοιγμα» γραφείου, ιατρείου, μαγαζιού	2	15,4	23	21,5	25	20,8
Άλλο	2	15,4	7	6,5	9	7,5
Σύνολο	13	100,0	108	100,0	121	100,0
	10,8		89,2			

Αυτό που παρατηρήσαμε είναι ότι οι μισθωτοί έχουν ζητήσει κάποια χάρη από πολιτικό πρόσωπο σε ποσοστό διπλάσιο από τους ελεύθερους επαγγελματίες, ενώ από όσους μισθωτούς έχουν ζητήσει κάτι από κάποιο πολιτικό πρόσωπο, οι περισσότεροι (77%) έχουν βρει τη δουλειά τους από «άλλες σχέσεις» ή «με δικές τους προσπάθειες», γεγονός που επιβεβαιώνει την υπόθεσή μας για τη σημασία των κοινωνικών σχέσεων για τα άτομα που έχουν βρει τη δουλειά τους χρησιμοποιώντας με κάποιον τρόπο αυτές τις σχέσεις.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Μέσα από την ανάλυσή μας για τη λειτουργία των κοινωνικών δικτύων στον αστικό χώρο, είδαμε ότι αυτά διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στις διάφορες όψεις της προσωπικής και κοινωνικής ζωής των ατόμων.

Σχετικά με την κοινωνικότητα, διαπιστώθηκε ότι αυτή λειτουργεί σε διάφορα επίπεδα. Η συχνότητα συναντήσεων με το άμεσο οικογενειακό περιβάλλον είναι ιδιαίτερα σημαντική στις περιπτώσεις που εντοπίστηκε εγγύτητα στον τόπο κατοικίας. Το γεγονός αυτό συνεπάγεται συχνές επισκέψεις ανάμεσα στους γονείς και τα παιδιά αλλά και ανάμεσα στα αδέρφια. Επίσης, η οικογένεια είναι παρούσα σχεδόν σε όλες τις δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου των ερωτώμενων, ενώ η ύπαρξη συγγενών επηρεάζει, όπως φάνηκε, θετικά και τον όγκο των γνωριμιών σε τοπικό επίπεδο.

Ακόμη, επισημάνθηκε ότι η οικογένεια στον Πειραιά αποτελεί σημαντική πηγή βοήθειας για τους ερωτώμενους. Η κατοικία αποτελεί οικογενειακή υπόθεση, ενώ οι γονείς συνδράμουν τα παιδιά τους όχι μόνον στο ξεκίνημα της έγγαμης ζωής τους αλλά και σε όλες τις φάσεις του κύκλου της οικογενειακής ζωής. Εξάλλου, οι γονείς και τα αδέρφια αποτελούν τον κατ' εξοχήν συμπαραστάτη και καταφύγιο όλων στις δύσκολες στιγμές.

Όσον αφορά τις σχέσεις με τους γείτονες και τους φίλους, αν και αυτοί θεωρούνται χρήσιμοι και οι επαφές μαζί τους είναι συχνές, εντούτοις οι ανταλλαγές περιορίζονται μόνον στο επίπεδο των μικρο-εξυπηρετήσεων, καθώς και στις περιπτώσεις που υπάρχει ανάγκη ηθικής συμπαράστασης.

Σχετικά με τους συζυγικούς ρόλους, χαρακτηριστικό είναι ότι δεν διαφοροποιούνται ούτε σε σχέση με την εσωτερική μετανάστευση ή την αλλαγή του τόπου κατοικίας των συζύγων, ούτε σε σχέση με την ένταση της βοήθειας που δέχεται το ζευγάρι. Επίσης, όπως φάνηκε, οι σύζυγοι που έχουν αραιές συναντήσεις με τους γονείς δεν φαίνεται και πάλι να ανήκουν συχνότερα στο ισότιμο συζυγικό μοντέλο οικογένειας. Ωστόσο, ο όγκος γνωριμιών σε τοπικό επίπεδο επιδρά θετικά στη λειτουργία του ζευγαριού, και στις περιπτώσεις αυτές οι συζυγικοί ρόλοι είναι περισσότερο ισότιμοι.

Εξάλλου, η εξεύρεση εργασίας για τους μισθωτούς συνδέεται συχνά με τα οικογενειακά ή άλλα δίκτυα, και μάλιστα αυτό ισχύει περισσότερο για τις γυναίκες του δείγματος. Όπως διαπιστώθηκε, αρκετοί από αυτούς έχουν ζητήσει κάποια χάρη από ένα πολιτικό

πρόσωπο, επιβεβαιώνοντας την ύπαρξη αλλά και το σημαντικό ρόλο των πελατειακών σχέσεων στη λειτουργία της ελληνικής αγοράς εργασίας.

Η μελέτη αυτή αποτελεί μία πρώτη προσπάθεια διερεύνησης της λειτουργίας των κοινωνικών δικτύων στον αστικό χώρο και των επιπτώσεων που συνεπάγεται η ύπαρξη και ενεργοποίησή τους για το άτομο τόσο στην καθημερινή όσο και στην επαγγελματική του ζωή. Η διενέργεια άλλων, εξειδικευμένων, ερευνών θα μας επιτρέψει να εμβαθύνουμε περισσότερο και να αποκτήσουμε μια ολοκληρωμένη γνώση για τη δομή των κοινωνικών δικτύων και την επίδρασή τους σε όλες τις εκφράσεις της ζωής των ατόμων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Benoit-Guilbot O., Sorocos E., Maratou-Alipranti L., Hadjiyiannis A. (1990), «Transformations urbaines et diversit s locales au Pir e: famille, emploi et ch mage», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, Ειδικό τεύχος, No 74A, σ. 9-56.
- Bonvalet C., Maison D., Le Bras H., Charles L. (1993), «Proches et parents», *Population*, 1, σ. 83-110.
- Bott E. (1957), *Family and social network*, 2 me d., 1971, New York, The Free Press.
- Bourdieu P. (1980), «Le capital social», *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, vol. 31, σ. 2-3.
- Burt R.S., Minor M.J. (eds), (1983), *Applied Network Analysis*, Beverly Hills, Sage.
- Burt R. (1992), *Structural Holes. The Social structure of competition*, Cambridge, Harvard University Press.
- Δαμιανάκος Στ. (επιμ.), (1987), *Διαδικασίες κοινωνικού μετασχηματισμού: ανθρωπογεωγραφικές, εθνολογικές και ιστορικές προσεγγίσεις*, Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
- Dechaux J-H. (1990), «Des relations de parent in dites?», *Esprit*, No 7-8, Juillet-Novembre, σ. 91-105.
- Dechaux J-H. (1994a), «Les changes de la parent accentuent-ils les inegalit s», *Soci t s Contemporaines*, No 17, σ. 75-90.
- Dechaux J-H. (1994b), «Les trois composantes de l' conomie cach e de la parent : l'exemple fran ais», *Recherches Sociologiques*, No 3, 1994, σ. 37-52.
- Degenne A. (1986), «Un langage pour l' tude des r seaux sociaux», in OCS, *L'esprit des lieux*, Paris, Editions du CNRS, σ. 291-312.
- Degenne A., Fournier I., Marry C., Mounier L. (1991), «Les relations au coeur du march du travail», *Soci t s Contemporaines*, 5, σ. 75-98.
- Degenne A., Lebeaux M.-O. (1991), «L'entaide entre les m nages, un facteur d'in galit sociale?», *Soci t s Contemporaines*, 8, σ. 21-42.
- Degenne A., Lebeaux M.-O. (1993), «Les r les conjugaux dans leur environnement social», *L' Ann e Sociologique*, No 43, σ. 253-268.
- Mitchel J. C. (ed.), (1969), *Social network in urban situation*, Manchester, Manchester University Press.

- Fors M. (1981), «La sociabilit », *Economie et statistique*, 132, σ. 39-48.
- Fors M. (1991), «Les r seaux de sociabilit : un tat des lieux», *L'Ann e Sociologique*, No 41, σ. 247-264.
- Fors M. (1993), «La fr quence des relations de sociabilit : typologie et volution», *Ann e Sociologique*, No 43, σ. 189-212.
- Gilland P., Levy M. (επιμ.), (1990), *Famille et solidarit dans une soci t en mutation*, Lausanne, R alit s sociales.
- Gokalp C., «Le r seau familial», *Population*, No 6, 1978, σ.1077-1094.
- Granovetter M.S. (1973), «The strength of weak ties», *American Journal of Sociology*, 78, σ. 1360-1380.
- Granovetter M.S. (1974), *Getting a job: a study of contacts and careers*, Cambridge, Harvard University Press.
- Kayser B. (1968), «Les migrations int rieures en Gr ce», στο Peristiany J. (επιμ.), *Contributions to Mediterranean Sociology*, Mouton, The Hague, σ. 191-200.
- Kayser B., Pechoux P.Y., Sivignon M. (1971), *Exode rurale et attraction urbaine en Gr ce*, Ath nes, Centre National de Recherches Sociales (EKKE).
- Lambiri-Dimakis J. (1983), *Social Stratification in Greece, 1962-1982*, Athens, A. Sakkoulas.
- Lazega E. (1992), «Une analyse de r seaux: les avocats d'affaire», *Revue Fran aise de Sociologie*, XXXIII, 4, σ. 559-589.
- Lazega E. (1994), «Analyse de r seaux et sociologie des organisations», *Revue Fran aise de Sociologie*, XXXV, 2, σ. 293-320.
- Μαράτου-Αλιπράντη Α. (1994), «Κοινωνικοδημογραφικές τάσεις σε τέσσερις περιοχές του Πειραιά», στο *Δημογραφικές εξελίξεις στην μεταπολεμική Ελλάδα*, Κοτζαμάνης Β., Μαράτου-Αλιπράντη Α. (επιμ.), Αθήνα, Λιβάνης, σ. 399-413.
- Mardsen P., Lin N. (επιμ.), (1992), *Social structure and network analysis*, Beverly Hills, Sage Publishers.
- Μουζέλης Ν. (1978), *Νεοελληνική κοινωνία: όψεις υπανάπτυξης*, Αθήνα, Εξάντας.
- Μουσόρου Α. (1988), *Οικογένεια και παιδί στην Αθήνα*, Αθήνα, Εστία.
- Παπαδάκης Μ. (1994), «Μορφολογικά χαρακτηριστικά του εθνικού αστικού δικτύου», στο *Δημογραφικές εξελίξεις στην μεταπολεμική Ελλάδα*, Κοτζαμάνης Β., Μαράτου-Αλιπράντη Α. (επιμ.), Αθήνα, Λιβάνης, σ. 203-220.
- Πετρόννη Γ., Κοτζαμάνης Β. (1994), «Η μητροπολιτική συγκέντρωση στην Ελλάδα: Εκτίμηση χρονολογικών σειρών για την περίοδο 1961-1991», στο *Δημογραφικές εξελίξεις στην μεταπολεμική Ελλάδα*, Κοτζαμάνης Β., Μαράτου-Αλιπράντη Α. (επιμ.), Αθήνα, Λιβάνης, σ. 221-243.
- Πετρονάκη Μ. (1995), *Δίκτυα κοινωνικών σχέσεων: όψεις και αλληλεπιδράσεις με τη διαδικασία επαγγελματικής κινητικότητας*, Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
- Shapiro R. (1984), *Syst me matrimonial et changement social: La dot en Gr ce*, Th se de doctorat, Paris.
- Shapiro R. (1985), «Echange matrimonial et travail f minin. Les paradoxes de la modernit », στο *Familles et biens en Gr ce et en Chypre*, Colette Pialat (επιμ.), Paris, L'Harmattan.
- Συμεωνίδου Χ. (1979), «Η εξέλιξη του θεσμού της προίκας στην Ελλάδα, 1956-1974», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τεύχος 36-37, σ. 322-340.

- Τζωρτζοπούλου Μ. (1993), «Το ηλικιωμένο άτομο και η οικογένειά του: αλληλοδιαπλεκόμενοι ρόλοι», *Εκλογή*, Νο 98.
- Τσαούσης Δ., Χατζηγιάννη Α. κ.ά. (1990), *Κοινωνικές και χωροταξικές προϋποθέσεις λειτουργίας των ΚΑΠΗ ως θεσμών σύνδεσης των ηλικιωμένων με την κοινότητα*, Αθήνα, ΚΕΚΜΟΚΟΠ/Πάντειο Πανεπιστήμιο.
- Τσουκαλάς Κ. (1988), *Κράτος, κοινωνία και εργασία στην μεταπολεμική Ελλάδα*, Αθήνα, Θεμέλιο.
- Τσουγιόπουλος Γ. (1981), *Το ελληνικό αστικό κέντρο*, Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
- Zacourouli E. (1986), *Les relations de client le en milieu rural et en milieu urbain*, Th se de doctorat, Paris.
- Wellman B., Berkowitz S. (επιμ.), (1988), *Social Structures: A Network Approach*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Χρυσάκης Μ. (1988), «Οικογενειακές επενδυτικές πρακτικές των φτωχών και των μη φτωχών και εκπαιδευτικές ανισότητες», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τεύχος 68, σ. 89-120.